

7. БЕЛАРУСІКА Ў СЬВЕЦЕ

7.1. Беларусіка ў Польшчы

Беларускія эміграцыйныя газеты час ад часу змяшчалі публікацыі пра беларусаў у Польшчы. Закраналіся такія тэмы, як: рэпатрыяцыя насельніцтва зь Беларусі ў Польшчу ды наогул колькасць беларусаў у Польшчы, сытуацыя беларускага насельніцтва ў даваеннай і паваеннай Польшчы, развіццё беларускае культуры, школьніцтва й беларускае мовы. Асаблівую актыўнасць у гэтай галіне праяўляла „Бацькаўшчына”¹.

7.1.1. Сытуацыя беларускае мовы й культуры

А. У міжваенны перыяд

Беларускі эміграцыйны даследнік А. Багровіч у рэцэнзіі публікацыі Чэслава Мадаічыка пра дакумэнты, датычныя нацыянальнай палітыкі польскіх уладаў пасля травеньскага перавароту, зьмешчанай на старонках „Запісаў”³, зьвяртае ўвагу на асыміляцыйную палітыку ўрадаў Польшчы міжваеннае пары да жыхароў няпольскай нацыянальнасці, якія складалі каля 40% ад усяго насельніцтва дзяржавы. У ягонаў ацэнцы, змены палітыкі ў гэтай галіне паасобных урадаў былі зьменамі толькі спосабаў дэнацыяналізацыі⁴.

Юзаф Пілсудскі раіў не перабольшваць праблемы нацыянальных мяншыняў. Зьвяртаў увагу на неабходнасць загарантаваньня на-

¹ Глядзі: Nina Barszczewska, *Беларуская культурна-асьветніцкая дзейнасць у Польшчы на старонках часопіса „Бацькаўшчына”*, у: *Acta Polono-Ruthenica*, V, Olsztyn 2000, с. 75-91.

² Ніна Баршчэўская, *Беларускае культурна-асьветнае жыццё ў II Рэчыспалітай на старонках эміграцыйнага руху*, у: *Acta Albaruthenica* 4, Мінск 2003, с. 195-204.

³ А. Багровіч, *Czesław Madajczyk. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym („Dzieje najnowsze”*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, *Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, rocznik IV, № 3, 1972, 137-169*), у: „Запісы”, № 13, Нью-Ёрк 1975, с. 125-130.

⁴ Тамсама, с. 125.

лежных правоў польскай мове: польская мова павінна вывучацца на тэрыторыі цэлае дзяржавы, павінна па-польску весьціся адміністрацыйна-судовая праца, польская мова павінна быць адзінай дзяржаўнай мовай.

Пілсудскі падтрымаў міністра ўнутраных справаў Казімежа Младзьяноўскага, які, характарызуючы беларусаў, заявіў, што беларуская мова такая цяжкая й неразвiтая, што ня можа быць моваю школаў і ўрадаў⁵.

А. Багровіч піша на старонках „Запісаў”, што ў выніку гэтай палітыкі да пачатку Другой Сусьветнай вайны санацыйныя ўлады зьліквідавалі ня толькі ўсё беларускае пачатковае й сярэдняе школьніцтва, але адміністрацыйнымі загадамі пазакрывалі й усё масавыя культурна-асветныя ды нацыянальна-грамадзкія беларускія арганізацыі.

„Забароненае было выдаваньне й важнейшых палітычна-грамадзкіх газетаў і часопісаў, уключна з ​​арганамі Беларускае Хрысьціянскае Дэмакратыі. (...) Нацыянальная палітыка польскіх уладаў міжваеннае пары дасягнула гэтага, што зь беларускага палітычнага жыцьця шчэзьлі зусім прапольскія кірункі й ар'ентацыі, якія існавалі ў часе Першае Сусьветнае вайны ды колькі гадоў яшчэ й пасья. Сярод беларусаў былое Заходняе Беларусі польскае 20-гадовае панаваньне выкараніла дазваньня ўсе прапольскія сымпаты”⁶.

Больш аптымiстычна глядзіць на беларускае жыцьцё ў міжваеннай Польшчы часопіс „Іскры Скарыны”. У артыкуле *Z palou Zachodniej Bietarusi*⁷ звяртаецца ўвага на тое, што, незалежна ад цяжкіх абставінаў, культурнае жыцьцё на землях Заходняй Беларусі, якія знаходзіліся ў межах II Рэчыпaspалітай, не замірала. З 1 студзеня 1935 году ў Вільні пачаў выходзіць беларускі літаратурна-навуковы часопіс „Калосьсе”, выдаўцом якога быў Беларускі Інстытут Гаспадаркі й Культуры. Зьявіўся беларускі каталіцкі штомесячнік „Хрысьціянская Думка” й ворган айцоў Езуітаў „Да злучэньня”, а іншыя рэлігійныя выданьні, такія як: „Сьветач Беларусі”, „Царква і Народ”, „Голас Пpаваслаўнага Беларуса” перасталі выходзіць. Сярод непэрыядычных выданьняў называецца ворган маладой беларускай сацыялістычнай думкі „Золак”. 7 гадоў праіснаваў штомесячнік „Шлях Маладзі”. У 1934 годзе пачаў выходзіць месячнік пчалярства й

⁵ Тамсама, с. 126.

⁶ Тамсама, с. 130.

⁷ -іс (праўдападобна, Хведар Льяшэвіч), *Z palou Zachodniej Bietarusi*, у: „Iskry Skaryny”, Praha 1935, s. 80-82.

мядова-лякарскіх зэлак „Беларуская Борць”. Чацьверты год выдаваўся беларускі каапэрацыйна-гаспадарчы часопіс „Самапомач”, а трэці год – ворган Беларускіх Нацыянал-Сацыялістаў „Новы Шлях”⁸. На шырокую дарогу ўсенароднае справы вырвалася з рамак касьцельна-царкоўнага клерыкалізму існуючая ўжо 19 гадоў у Вільні газэта „Беларуская Крыніца”, якая была ворганам Беларускай Хрысьціянскай Дэмакратыі. Таксама ў Вільні выдаваўся ворган групы беларускіх палянафілаў „Родны Край”.

Б. У паваенны пэрыяд

У паваеннай Польшчы, а асабліва ад 1956 году, сытуацыя значна зьмянілася на карысьць беларускага насельніцтва.

У кастрычніку 1956 году было створана Беларускае Грамадзка-Культурнае Таварыства, пачаў выходзіць тыднёвік „Ніва” ды паадкрываліся на Беласточчыне беларускія пачатковыя й сярэднія школы. Па-за Беласточчынай аддзелы Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства былі толькі ў Варшаве й Шчэціне⁹.

На заходнюю тэрыторыю Польшчы пасля 1955 году было пераселенае каталіцкае насельніцтва зь Беларусі, асабліва з заходняй яе часткі.

Алесь Крыга спасьлаецца на дасьледаваньне Казіміра Жыгульскага, зьмешчанае ў часопісе „Przegląd Socjologiczny”, зь якога вынікае, што ў аселеных пасля 1955 году сем’ях бальшыня прыбылых карысталася дзвюма-трыма мовамі: беларускай і польскай, ды яшчэ расейскай.

Беларускае насельніцтва ахвотна працавала на роднай ніве. Газэта „Беларус” паведамляе, што ў 1964 годзе БГКТ у Польшчы мела больш за 500 сяброў і 160 гурткоў на правінцыі. Дзейнасьць таварыства была даволі шырокая. Яно праводзіла сыстэматычныя агляды драматычных, харавых і танцавальных аматарскіх калектываў, на чале якіх стаялі пераважна настаўнікі беларускіх сярэдніх і ніжэйшых школаў. На 1 студзеня 1968 году таварыства мела ўжо 10 аддзелаў, зь якіх найбольшыя й найбольш дзейныя былі ў Беластоку, Бельску Падляскім, Гайнаўцы, Саколцы, Мілейчыцах, Міхалове, Гарадку й Варшаве, ды 173 гурткі. Усіх сяброў Таварыства было 6 093 асобы¹⁰.

⁸ Тамсама, с. 80.

⁹ Алесь Крыга (псэўданім Станіслава Станкевіча), *Лёс Беларусаў у Польшчы*, „Бацькаўшчына”, № 7 (542), Мюнхэн, 12 лютага 1961, с. 1.

¹⁰ *Беластоцкія каляндары*, у: „Беларус”, № 107, Нью-Ёрк, люты 1966, с. 2; Ст. Станкевіч, *3 жыцьця Беларусаў Беласточчыны*, у: „Беларус”, № 135-136, Нью-Ёрк, жнівень 1968, с. 2.

Разьвіццё беларускае культуры на Беласточчыне шырока асьвятляла „Ніва”, публікацыі якой перадруювала „Бацькаўшчына”¹¹.

„Беларускае насельніцтва ў Польшчы атрымала шырокія магчымасці культурнага разьвіцця. Створаны шматлікія беларускія пачатковыя й сярэднія школы, у якіх беларуская моладзь вучыцца на сваёй роднай мове. Разьвіваюцца калектывы мастацкае самадзейнасьці, выдаецца штотыднёвік «Ніва», праводзіцца культурная праца ў гарадох і вёсках Беласточчыны. Аднак гэтыя дасягненні яўна недастатковыя, а ўзровень культурна-асьветнае працы шмат дзе застаецца яшчэ нізкім. Найвялікшым недахопам, які сур’ёзна стрымлівае далейшае разьвіццё культурнае працы сярод беларускага насельніцтва, зьяўдаецца вайстры недахоп кадраў з добрымі ведамі беларускае мовы й літаратуры, свае гісторыі, культуры й народных традыцыяў”¹².

Таксама ў ацэнцы газэты „Беларус”, нядрэнна выглядала культурна-асьветная дзейнасьць БГКТ: праводзіліся конкурсы беларускае мовы, наладжваліся па розных мясцовасьцях бібліятэкі, выдаваліся календары-альманахі, навуковыя зборнікі з цікавымі артыкуламі, у якіх закраналіся пытаньні беларускае гісторыі, літаратуры й мовы¹³.

Пры Беластоцкім Адзеле Польскага Этнаграфічнага Таварыства ўзьнікла Беларуская Этнаграфічная Сэкцыя, мэтай якой было зьбіраньне фальклёру й інфармацыяў аб беларускай народнай культуры на Беласточчыне, пашырэнне сярод польскіх вучоных зацікаўленьня гэтай культурай, ладжаньне выставаў беларускага народнага мастацтва. Беларуская этнаграфічная сэкцыя занялася таксама арганізацыяй па мясцох гурткоў фальклярыстаў-аматараў. У хуткім часе паўсталі 2 гурткі ў асяродзьдзі настаўнікаў, у якіх згуртавалася 58 асоб. Больш каштоўныя запісы й дасьледаваньні зь беларускага фальклёру апрацоўваліся да публікацыі ў „Ніве”, а таксама ў зборніку навуковых дасьледаваньняў¹⁴.

„Бацькаўшчына” звяртае ўвагу на ўзнаўленьне 13 чэрвеня 1960 году, пасля некалькімесячнага перапынку, перадачаў на беларускай мове, трансляваных Бельскім павятовым радыёвузлом. Ра-

¹¹ *Ніва й Беларусы ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 38 (320), Мюнхэн, 16 верасьня 1956, с. 2-3.

¹² А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *3 жыцьця Беларусяў пад Польшчай*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 7-8 (443-444), Мюнхэн, 22 лютага 1960, с. 7.

¹³ Н. А., *Беларусы пад Польшчай*, у: „Беларус”, № 100, Нью-Ёрк, ліпень 1965, с. 5.

¹⁴ *Нашыя сродзічы ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 36 (472), Мюнхэн, 27 верасьня 1959, с. 4.

дыёперадачы рыхтаваліся павятовым аддзелам БГКТ у Бельску Падляскім¹⁵. Газэта „Беларус” заўважае, што аднак эфірны час, дадзены беларускай меншасці, быў вельмі сціплы – на пачатак толькі 15 хвілінаў у тыдзень¹⁶.

У 1967 годзе быў заснаваны Беларускі Этнаграфічны Музей у Белавежы. Беларускае асяродзьдзе з пачуцьцём крыўды сустрэла ліквідацыю ў палове 70-х гадоў XX стагодзьдзя Беларускага Этнаграфічнага Музея ў Белавежы, створанага грамадскім намаганьнем. На сталае супрацьдзеянне адміністрацыйных уладаў натыкаліся спробы апрацаваць супольна з Варшаўскім Унівэрсытэтам манаграфію беларускага фальклёру. Падобнае стаўленьне было й да выданьня навуковых працаў¹⁷.

„Беларус” заўважае пагаршэньне сытуацыі беларускага насельніцтва ў Польшчы ў 1970-х гадох¹⁸. Спасылаетца на мэмарандум Галоўнае Ўправы Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства з 25 лістапада 1980 году да першага сакратара ПАРП Станіслава Кані, у якім апісваюцца дзеянні польскіх уладаў за апошнія 10 гадоў, скіраваныя на абмежаваньне грамадзка-культурнага жыцьця беларусаў у Польшчы, што было выклікана пастановай Цэнтральнага Камітэту Польскае Аб’яднанае Рабочае Партыі з 20 лютага 1976 году, якая фармулявала прынцып аднароднае польскае этнічнае дзяржаўнасьці. Яна стварыла аснову да непрызнаньня нацыянальнае асобнасьці беларусаў – грамадзянаў Польшчы.

У мэмарандуме пералічаліся неабходныя дзеянні дзеля нармалізацыі стану беларускага жыхарства Беластоцчыны ў кірунку раўнапраўя, асабліва ў галіне асьветы й культуры. Патрабавалася, між іншым:

- забесьпячэньня стабільных прынцыпаў навучаньня роднае мовы для дзяцей беларускае нацыянальнасьці,
- аднаўленьня дзейнасьці зьліквідаваных культурных устаноў,
- забесьпячэньня нармальных умоваў творчае літаратурнае й навуковае працы шляхам пабольшаньня выдавецкіх магчымасьцяў, павелічэньня накладу тыднёвіка „Ніва” й стварэньня магчымасьці перадачаў на беластоцкай радыёстанцыі Польшчы.

¹⁵ *З жыцьця Беларусаў пад Польшчай*, у: „Бацькаўшчына”, № 30 (514), Мюнхэн, 31 ліпеня 1960, с. 4.

¹⁶ *Беларусы пад Польшчай*, у: „Беларус”, № 84, Нью-Ёрк, сакавік 1964, с. 3.

¹⁷ *Здушваньне беларускае культуры ў Польшчы*, у: „Беларус”, № 288, Нью-Ёрк, сакавік 1981, с. 1.

¹⁸ Тамсама.

скага Радыё й Тэлебачанья ў беларускай мове (у той час існавала адна 20-хвілінная радыёперадача на тыдзень)¹⁹.

„Беларус” зьвяртае ўвагу на прапанову старшыні Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства Аляксандра Баршчэўскага, прадстаўленую на ваяводзкім пленуме ПАРП, аб стварэнні ва ўсходняй частцы Беластоцкага ваяводства беларускае аўтаномнае акругі з усімі паслядоўнымі вынікамі, як, прыкладам, абавязковым навучаннем беларускае мовы²⁰. Гэтая прапанова сталася „кіем у муравейніку”. Адгукнуўся на яе Яцэк Грын, які напісаў, што ў Польшчы няма беларускае праблемы.

„Паводля Грына, беларуская мова – гэта толькі гаворка беларуска-расейскага сумежжа, а гэта значыць, што няма й такой нацыі, як Беларусы”²¹.

У адказ на такія сьцьвярджэнні, „Беларус” працытаваў выказваньне Яўгена Мірановіча:

„Весьці нам спрэчкі ў друку зь некім, хто на поўным сур’ёзе, а разам з тым і заядла цьвердзіць, што няма беларускай мовы, а за тым няма й Беларусаў – які-ж сэнс? Нічога такому не дакажаш, бо чым больш рацыяў будзеш мець, тым мацней разьюшыш”²².

У польскім грамадстве, несумненна, ёсць шмат людзей, зь якімі варта весці польска-беларускі дыялёг, але трэба ведаць і пра беластоцкіх цемрашалаў – заўважае на старонках „Беларуса” Юрка Ляшчынскі.

7.1.2. Пацярэнне беларусаведнай інфармацыі ў Польшчы

У Польшчы з 30 верасня па 9 кастрычніка 1955 году праводзіліся Дні Беларускай Культуры. Выклікалі яны шырэйшае зацікаўленне беларусамі сярод польскай тагачаснай прэсы. „Бацькаўшчына” таксама дала справаздачу зь іх адкрыцця. Урачыстасьць была наладжана 30 верасня ў варшаўскім опэрным тэатры. Адкрыў яе старшыня Саюзу Польскіх Пісьменьнікаў Леон Кручкоўскі. Потым

¹⁹ Тамсама.

²⁰ *Аўтаномію Беларусам Беластоцчыны*, у: „Беларус”, № 363, Нью-Ёрк, кастрычнік 1989, с. 2.

²¹ Юрка Ляшчынскі, *Польска-беларускі „дыялёг”*, у: „Беларус”, № 365, Нью-Ёрк, сьнежань 1989, с. 5.

²² Тамсама.

выступілі польскі й беларускі міністры культуры: Владзімеж Сакорскі й Генадзь Кісялёў. Затым адбыўся вялікі канцэрт з удзелам беларускіх і польскіх артыстаў. Пазьней хваля падобных мерапрыемстваў пракацілася па іншых польскіх гарадох: Лодзі, Беластоку, Познані, Белавежы, Кракаве. Гастролі ў Польшчы беларускіх паэтаў, пісьменьнікаў, мастакоў працягнуліся да 9 кастрычніка²³.

Беларусаведныя тэмы закраналіся на розных канфэрэнцыях у Варшаве, між іншым падчас 7 Міжнароднага Кангрэсу Славістаў 21-27 жніўня 1973 году, у якім узялі ўдзел беларусісты з БССР ды з заходніх краінаў. Беларускія вучоныя зь Беларусі пазнаёмілі ўдзельнікаў Кангрэсу, між іншым, з наступнымі мовазнаўчымі дакладамі: Мікалай Бірыла й Валянціна Лемцюгова – *Анамастычныя словаўтваральныя элемэнты ў усходне- і заходнеславянскіх мовах*; Віктар Мартынаў – *Праславянская й балта-славянская суфіксальная дэрывацыя імён*; Аркадзь Жураўскі й Іван Крамко – *Характар узаемаўздзейваньня новае беларускае літаратурнае мовы зь іншымі славянскімі мовамі ў пачатковым пэрыядзе ейнага фармаваньня*. Сярод заходніх беларусістаў на Кангрэсе ў Варшаве зь беларусаведнымі рэфэратамі выступілі: Арнольд МакМілін (Лёндан) – *Чужаземныя элемэнты ў абстрактнай лексыцы Вінука Дуніна-Марцінкевіча*; Герман Бідэр (Аўстрыя) – *Літоўскі Статут 1529 году*; Дж. Паўэльс (ЗША) – *Пра этнічныя кантакты ў дыялекце заходняга Палесься*²⁴.

Беларуская эміграцыйная прэса шырока асьвятляла польска-беларускія культурна-літаратурныя сувязі. У галіне беларусазнаўства польская літаратура ў XIX стагодзьдзі займала другое месца, за расейскай – паведамляецца на старонках часопіса „Крывіч”²⁵.

„Працы аб Беларусі ў польскай мове маюць яшчэ тую карысьць для нас, што яны ўзіраюцца на беларускую справу з іншага пункту гледжаньня, як працы ў расійскай мове; чым, становячы ў многіх здарэньнях контраст расійскім працам, прычыняюцца да выясьненьня праўды”²⁶.

²³ А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *Дні беларускай культуры ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (274), Мюнхэн, 30 кастрычніка 1955, с. 2-3.

²⁴ Ст. Станкевіч, *Беларусы й беларусіка на Міжнародным Кангрэсе Славістых у Варшаве*, у: „Беларус”, № 198, Нью-Ёрк, кастрычнік 1973, с. 3.

²⁵ С. П., *Важнейшыя працы аб беларусах у польскай мове*, у: „Крывіч”, № 3, Каўнас 1923, с. 48-51.

²⁶ Тамсама, с. 48.

Увагу „Запісаў” звярнула выдадзеная ў Польшчы ў 1978 годзе *Анталёгія беларускай паэзіі*²⁷. У анталёгіі зьмешчана ў перакладзе на польскую мову 274 творы: 18 беларускіх народных песняў, тры ананімныя вершы XIX стагодзьдзя, паэма *Тарас на Парнасе* ды вершы 32 паэтаў, 8 зь якіх XIX стагодзьдзя, 12 нашаніўскае пары ды 12 паэтаў савецкіх часоў. Пры падборцы аўтараў да перакладу ня бралася пад увагу паэтаў эміграцыйных. Над перакладамі працавалі 22 аўтары, але найбольшая колькасьць твораў – аж 187 – перакладзена рэдактарам выданьня Янам Гушчам²⁸.

Меркаваньнем Р. Максімовіча:

„Анталёгія, калі й не дае поўнае ды ўсебаковае панарамы беларускае паэтычнае творчасці, (...) усё-ж уводзіць польскага чытача ў сьвет беларускае паэзіі, ейных твараў, хваляючых іхных тэмаў, ідэяў”²⁹.

А. Багровіч³⁰ звяртае ўвагу на выхад у Польшчы працы Аляксандры Бэргман пра Браніслава Тарашкевіча, аўтара першай *Беларускай Граматыкі для школ*. Аўтар адзначае, што А. Бэргман прывяла ў сваёй кніжцы мала вядомыя на Захадзе факты з жыцьця Б. Тарашкевіча.

Эміграцыйныя беларускія мовазнаўцы, крытыкі й публіцысты адзначалі розныя аспекты польска-беларускіх узаемадачыненняў. Зьвярталі вялікую ўвагу на кантакты абодвух народаў у галіне літаратуры ды на ўзаемаўзбагачэньне абедзьвюх моваў за кошт моўных сродкаў мовы-суседкі, крытычна адносячыся пры гэтым да бяздумнага запазычваньня адной мовай элемэнтаў мовы другой³¹.

У Польшчы ў Навуковым зборніку Лодзінскага Ўнівэрсытэту за 1964 год была зьмешчаная праца аўтарства Мсьціслава Аляхновіча

²⁷ Р. Максімовіч (псеўданім Вітаўта Тумаша), *Antologia poezji białoruskiej. Wybrat i opracował Jan Huszcza. Wstęp napisał Aleksander Barszczewski. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Biblioteka Narodowa, Seria II, Nr 198, 1978, LVIII + 350 б. Тыраж 5300 экз.*, у: „Запісы”, № 16, Нью-Ёрк 1978, с. 143-146.

²⁸ Тамсама, с. 143.

²⁹ Тамсама, с. 145.

³⁰ А. Багровіч, *Aleksandra Bergman. Rzecz o Bronisławie Taraszkiewiczzu. Warszawa, „Książka i Wiedza”, 1977, 244 б. + ілюстрацыі 32 б.*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1977, с. 136-143.

³¹ Глядзі: Nina Barszczewska, *Польска-беларускія моўныя сувязі ў асьвятленьні беларускіх эміграцыйных часопісаў*, у: *Acta Polono-Ruthenica*, IV, Olsztyn 1999, с. 182-195.

пад назовам *Зацікаўленне беларускай мовай у Польшчы*³². У ёй выкарыстаныя цікавыя гістарычныя матэрыялы, і даецца глыбокая даведка пра выказваньні польскіх летапісцаў, пісьменьнікаў, вучоных і палітычных дзеячаў пра беларускую мову. Праца М. Аляхновіча каштоўная й тым, што яна сыстэматызуе выказваньні польскіх аўтараў, раскіданыя па шматлікіх крыніцах.

7.1.3. Беларускае школьніцтва ў Польшчы **А. У міжваенны пэрыяд**

Калі ў 1921 годзе быў падпісаны ў Рызе мір паміж Савецкім Саюзам і Польшчай, то, згодна з польскай Канстытуцыяй, усе нацыянальныя мяшчыні мелі права вучыць сваіх дзяцей у роднай мове. Аднак гэтыя законы для беларусаў былі толькі на паперы, – заўважае Пласкавіцкі – бо ня толькі не адкрываліся беларускія школы, але паступова закрываліся ўжо існуючыя, што ўтрымоўваліся коштам саміх бацькоў³³.

У публікаваным Чэславам Мадайчыкам пратаколе канфэрэнцыі ваяводаў з „Крэсаў Усходніх”, што адбылася ў Луцку на Валыні 23 сьнежня 1929 году, паведамляецца, што пра палітыку ў дачыненні да беларусаў выказаўся наваградзкі ваявода Зыгмунт Бэчковіч. Адзначыў ён, што беларускі рух на Наваградчыне, у сувязі з большай нацыянальнай сьведомасьцю сярод масаў і блізкасьцю Менску, значна мацнейшы, чым на Віленшчыне. Таму трэба наладзіць кантакты зь цьвярозымі дзеячамі беларускага грамадства. Пачаткам арыентацыі беларусаў на Варшаву магло б быць Таварыства Беларускае Бурсы, што будавалася ў Наваградку. Утраквізацыя школаў была непапулярная і сярод беларусаў, і сярод палякаў. Таму, меркаваньнем міністра Бэчковіча, трэба пастарацца, каб школа польская была лепшая за беларускую, што можа прывесці да павольнага зьнікненьня беларускае школы³⁴.

³² *Новая навуковая праца*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 13 (15), Нью-Ёрк, 31 жніўня 1964, с. 6, спасылка на: П. Юр’еў, *Беларуская мова і зацікаўленне ёю ў Польшчы*, „Ніва”, 14 чэрвеня 1964.

³³ Пласкавіцкі, *Да праблемы беларускіх школаў у перадаеннай Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 6-7 (288-289), Мюнхэн, 11 лютага 1956, с. 6.

³⁴ А. Барговіч, *Czesław Madajczyk. Dokumenty w sprawie polityki narodowościowej władz polskich po przewrocie majowym („Dzieje najnowsze”*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk, rocznik IV, № 3, 1972, 137-169), у: „Запісы”, № 13, Нью-Ёрк 1975, с.127.

Школьны візытатар Юльян Панятоўскі перасьцерагаў перад за-
надта павярхоўнымі мэтадамі асыміляцыі ды перад гвалтоўнай лікві-
дацыяй школаў украінскіх ці беларускіх, „пакуль выпрабаваны тып
школы двукультурнай не загарантуе дзяржаўнай думцы ўдачы ў
асьветнай палітыцы на «Крэсах Усходніх»”³⁵.

У Луцку была прынятая пастанова да ўраду, „каб узяў пад
развагу, ці ня трэ было-б завесьці ў беларускія школьныя падручнікі
заміж «гражданкі» лацінскі альфабэт, асабліва таму, што прапаганд-
ныя падручнікі, якія выдаюцца на тэрыторыі савецкай, паслугоўваюц-
ца ўжо гэтым якраз альфабэтам для агітацыйных мэтаў сярод бе-
ларускага жыхарства”³⁶.

А. Багровіч падкрэсьлівае, што завостраная санацыйным ура-
дам палянзацыйная палітыка праявілася хутка ва ўсіх галінах жыцця
няпольскага жыхарства дзяржавы. Зь інфармацыяў, пададзеных Ч.
Мадайчыкам, вынікае, што:

„Лік беларускіх школаў з 514 у 1920/21 годзе ўжо ў годзе
1922/23 быў сагнаны да 22, у 1926/27 быў зьведзены да 3-х. Та-
му аднак-жа, што пачалі паўставаць беларускія тайныя школы, у
1927/28 годзе ўрад быў змушаны лік беларускіх школаў ізноў па-
вялічыць да 23-х. Столькі-ж было адкрыта й школаў утраквістыч-
ных, польска-беларускіх. Дадаць тут трэба, што колькі гадоў пазь-
ней і гэтыя ўсе 46 школаў былі ізноў зьліквідаваныя. Закрытыя
паступова былі й усе сярэднія школы, што яшчэ існавалі – 4 гім-
назіі ды заснаваная ў першыя гады санацыйных урадаў дзяржаў-
ная настаўніцкая сэмінарыя”³⁷.

Падобны лёс сустрэў і беларускую бурсу ў Наваградку. Буды-
нак быў пабудаваны. Заставалася толькі закончыць яго ў сярэдзіне.
Аднак разам з антыбеларускім курсам Масквы ды масавымі перасьле-
дамі ў БССР, завастрывалася палітыка й санацыйных уладаў да бе-
ларусаў пад Польшчай. У Наваградак на месца Зыгмунта Бэчковіча
быў прызначаны ваяводам пазьнейшы арганізатар канцэнтрацыйнага
лягеру ў Каргуз-Бярозе Вацлаў Костэк-Бярнацкі. Будынак, а разам зь
ім і ўкладзеная праца беларускіх бацькоў і вучняў, быў перададзены
пад польскую школу”³⁸.

³⁵ Тамсама, с. 127.

³⁶ Тамсама, с. 128.

³⁷ Тамсама.

³⁸ Тамсама, с. 129.

У 1926-1927 гадох Таварыства Беларускае Школы ў Вільні з дапамогаю Беларускага Пасольскага Клубу, дзеля ратавання беларускага школьніцтва, пачало акцыю складання дэкларацыяў. Якую вялікую падтрымку гэтае справы выказала беларускае насельніцтва, сьведчыць факт, што на працягу некалькіх месяцаў было складзена дзесяткі тысяч дэкларацыяў.

„Іх прысылалі ў галоўную ўправу Таварыства Беларускае Школы ў Вільню, а адтуль ужо гэтыя дэкларацыі накіроўваліся да Акруговага Інспэктарыяту. Аднак ня інспэктар накладаў на іх рэзалюцыі, а яны чамусьці йшлі далей – да рэфэрэнта... дзяржаўнае бяспэкі, які даручаў сваім урадаўцам «заяўца» пытаньнем беларускіх школаў...»

У вызначаны дзень усе бацькі-Беларусы, што злажылі дэкларацыі, павінны былі зьявіцца ў воласьць, дзе прысланы ўрадавец праводзіў розныя допыты: чаму хочаш беларускай школы? чаму не пасылаеш дзяцей у польскую? хто намовіў падпісаць? і г. д., і г. д. Некаторым бацькам давалі падпісваць, пад загрозаю паліцыйнае кары, гатовыя пратаколы, не знаёмячы навет з іхным зьместам. Даводзілася падпісваць хвальшывыя заявы й дадзеньня, і на гэтым канчалася ўся справа³⁹.

Нягледзячы на неспрыяльныя ўмовы, сярод беларускіх настаўнікаў назіралася імкненьне да адкрыцця хоць некалькіх беларускіх школаў.

„Ужо ў 1927 г. галоўная-ж управа Таварыства Беларускае Школы, маючы надзею, што ўсё-ж можна будзе адкрыць хоць колькі беларускіх школаў, зарганізавала ў Радашкавічах Настаўніцкія Курсы, на якія зьехалася каля 200 настаўнікаў. Была гэта часткова моладзь, што кончыла сярэдняю асьвету, а пераважна – старэйшыя настаўнікі, якія былі пазбаўлены польскім урадам працы. Вялікая колькасць настаўнікаў была з Горадзеншчыны, дзе былі беларускія школы ўжо ў часе нямецкае акупацыі (1915-1918), калі быў выдзелены галоўнакамандуючым нямецкімі войскамі фэльдмаршалам Гіндэнбургам загад аб праве карыстацца ў школах ды самаўрадах і беларускаю моваю.

Настаўніцкія Курсы ў Радашкавічах адведваў быў і польскі школьны Інспэктар, які прызнаў удзельнікаў Курсаў годнымі быць настаўнікамі. Аднак дазволу на адкрыццё беларускіх школаў дастаць у Палякаў так і не ўдалося. Дзеля спараліжаваньня акцыі Таварыства Беларускае Школы польскай ўлады склікалі сваіх настаўнікаў з «крэсув» на адмысловыя курсы ў Кракаў, дзе вучылі іх беларускае мовы. Таксама дзеля гэтае мэты ў Вільні быў

³⁹ Пласкавіцкі, *Да праблемы беларускіх школаў у перадаваенай Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № № 6-7 (288-289), Мюнхэн, 11 лютага 1956, с. 6.

выдадзены «Лемантар Маеўскага», які насіў толькі назоў *Беларускі Лемантар*, а ў запраўднасці быў адным пасьмешышчам зь беларускае мовы. Гэткім-жа пасьмешышчам было й выкладаньне два разы на тыдзень беларускае мовы ў школах гэтак званых утравістычных, якія былі адкрыты выключна для спынення акцыі змаганьня Беларусаў за свае родныя школы»⁴⁰.

Таксама часопіс „Іскры Скарыны” заўважае, што ў 30-х гадох ХХ стагодзьдзя сытуацыя школьніцтва ў Заходняй Беларусі прадстаўлялася вельмі дрэнна. Не было ніводнае беларускае школы. Польскія ўлады зачынілі больш за 400 беларускіх пачатковых школ, 4 гімназіі й 3 настаўніцкія сэмінарыі. Засталася толькі адна беларуская філія польскае гімназіі ў Вільні і некалькі польска-беларускіх утравістычных школаў на вёсцы⁴¹.

Польскія ўлады тлумачылі сваё рашэньне тым, што беларускія школы былі захоплены бальшавікамі. Каб даказаць, што ня маюць нічога супраць разьвіцьця беларускае культуры, падтрымлівалі фінансава беларускую выдавецкую справу. Пры іх грашовай дапамозе выйшлі: мясячнік „Родная Мова”, прысьвечаны пытаньням беларускае мовы (Вільня 1930-1931), а таксама „Гадавік Беларускага Навуковага Таварыства ў Вільні” (Вільня 1933).

Увосень 1934 году Эрвін Кашмідар, вядомы польскі філёляг, пачаў выкладаць на адзеле славянскае філялёгіі Віленскага Ўнівэрсытэту гістарычную граматыку беларускае мовы. Лекцыі адбываліся раз на два тыдні. Апрача гэтага, раз на тыдзень праводзіліся сэмінарыяны практыкаваньні⁴².

Б. У паваенны пэрыяд

Незайздроснай была сытуацыя беларускага школьніцтва ў Польшчы й пасьля Другой Сусьветнай вайны. На тэрыторыі Бельскага, Гайнаўскага й Сакоўскага павеатаў у жніўні 1946 году польскія ўлады перавялі ўсё школьніцтва на польскую мову⁴³.

Пазьней наступілі зьмены ў лепшым напраму. Газэта „Беларус” паведамляе, што беларусам у Польшчы, дзякуючы доўгаму змаганьню, удалося адваяваць ад польскага ўраду дазвол на беларускія шко-

⁴⁰ Тамсама, с. 6.

⁴¹ -іж (праўдападобна, Хведар Ільшэвіч), *Z palou Zachodniej Bielarusi*, у: „Iskry Skaryny”, Praha 1935, s. 81.

⁴² Тамсама.

⁴³ А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *Дні беларускай культуры ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (274), Мюнхэн, 30 кастрычніка 1955, с. 2-3.

лы, друк і культурна-грамадзкае жыццё, якім на Беласточчыне, Бельшчыне, Сакольшчыне ды ў іншых паведах кіравала Беларускае Грамадзка-Культурнае Таварыства зь сядзібаю ў Беластоку⁴⁴.

„Бацькаўшчына” спаслалася на „Советскую Белоруссию”⁴⁵, якая апублікавала выказваньне міністра асьветы ПНР Вітальда Ярасіньскага, дзе міністар прывёў дадзеныя аб беларускім школьніцтве ў Польшчы. Па яго словах, у Польшчы беларускую мову й беларускую літаратуру як абавязковы прадмет у 1955 годзе вывучала 5530 дзяцей, былі адчынены 62 сяміклясавыя беларускія школы, у якіх вучылася 4500 дзяцей, дзьве сярэднія школы на 600 месцаў і дзьве пэдагагічныя школы на 250 месцаў⁴⁶.

Колькасьць беларускіх школ хутка расла. У 1960 годзе, як паведамлялася на III Зьездзе БГКТ, што адбыўся 29 траўня 1960 году, на Беласточчыне былі 43 пачатковыя школы зь беларускай мовай навучаньня й 127 школ зь беларускай мовай як прадметам, з агульнай колькасьцю каля 12 тысяч дзяцей. Існавалі таксама беларускія сярэднія школы: Беларускія Ліцэі ў Гайнаўцы й Бельску Падляскім ды беларускія клясы ў Пэдагагічным Ліцэі ў Бельску. Беларуска мова як прадмет выкладалася ў Ліцэі ў Міхалове й Ліцэі ўзгадавальніц дзіцячых садкоў у Беластоку⁴⁷.

На III Зьездзе БГКТ была прынятая пастанова па пытаннях беларускае асьветы ў Польшчы, у якой гаварылася, што:

- таварыства павінна кіраваць усе сілы на прапаганду беларускае асьветы,
- трэба стварыць Стыпэндыйную Раду, якая, зьбіраючы ахвяраваньні на стыпэндыйны фонд, несла б матэрыяльную дапамогу школьнай моладзі,
- трэба прыкласьці намаганьні, каб пры Катэдры Беларускае Філялёгіі ў Варшаве зарганізаваць Завочную Студыю для Настаўнікаў Беларускае Мовы, якія, ня маючы поўнае вышэйшае адукацыі, маглі б яе здабыць завочна⁴⁸.

Газэта „Беларус” крытычна паставілася да беларускага школьніцтва на Беласточчыне. Піша пра хуткае скарачэньне колькасьці сапраўдных беларускіх школаў. Калі яшчэ ў 1953-1954 школьным годзе

⁴⁴ Н. К., *У Беларусі над Польшчай*, у: „Беларус, № 91, Нью-Ёрк, кастрычнік 1964, с. 5.

⁴⁵ „Советская Белоруссия”, Мінск, 2 кастрычніка 1955.

⁴⁶ А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *Дні беларускай культуры ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (274), Мюнхэн, 30 кастрычніка 1955, с. 2-3.

⁴⁷ *III Зьезд БГКТ у Польшчы*, „Бацькаўшчына”, 3 ліпеня 1960, № 26 (510), Мюнхэн, с. 3.

⁴⁸ Тамсама.

ў Польшчы было 67 беларускіх школаў, дык 10 гадоў пазней іх засталася толькі 35. Усе іншыя былі пераведзены на польскую мову, у якіх беларуская мова выкладалася толькі як дадатковы прадмет. З часам не засталася ніводнае беларускае школы. „Беларус” заяўляе:

„Ніякіх школаў Беларускае Грамадзка-Культурнае Таварыства не кантралюе, і беларускіх школаў няма, так як няма іх і ў БССР. Беларускімі школамі там завуцца тыя школы, у якіх дазволена выкладаць беларускую мову й часамі штось ізь беларусаеды. Яшчэ горшае – адсутнасьць беларускай літаратуры, як школьнай, гэтак тэатральнай, гэтак і наагул – кніжак да чытаньня. І калі ёсьць людзі, што хочуць працаваць у культурна-нацыянальным кірунку, дык яны ў стане майстроў бяз прыладаў”⁴⁹.

Яшчэ больш нэгатыўна піша пра беларускае школьніцтва ў Польшчы „Беларускі Голас”, у ацэнцы якога, няма падставаў дзеля таго, каб гаварыць пра беларускае школьніцтва, паколькі ў многіх школах Беласточчыны беларуская мова й беларуская літаратура выкладаюцца толькі як дадатковыя прадметы. Няма ніводнае школы, у якой навучаньне сапраўды вялося б па-беларуску. Такія школы існавалі ў Польшчы да пачатку 60-70-х гадоў XX стагодзьдзя⁵⁰.

Справа навучаньня беларускае мовы яшчэ больш пацярпела ў выніку зьмены ў лютым 1971 году прынцыпу дабрахвотнасьці навучаньня роднае мовы, а таксама ў выніку „незаконных пастановаў мясцовых уладаў”, занядбаньня ў галіне падручнікаў і навучальных праграмаў. У выніку гэтага лік колькасьці вучняў, які ў гадох 1950-1960 быў замацаваўся на ўзроўні 10-11 тысяч, у 1980/1981 годзе ўпаў да 3400. Заіснавала пагроза, што калі ўтрымаецца такая тэндэнцыя, дык беларускае школьніцтва на Беласточчыне падпадзе пад поўную ліквідацыю альбо абмяжуецца да сымбалічных ці гратэскавых памераў⁵¹.

У такіх умовах вельмі вялікая роля ўскладалася на настаўнікаў. Па словах „Бацькаўшчыны”:

„Беларускі настаўнік павінен імкнуцца абудзіць зацікаўленьне да беларускай мовы, як да мовы роднай. Вучань пачатковай, ся-

⁴⁹ М-скі, *Беласточчына пад Польшчай*, у: „Беларус”, № 138, Нью-Ёрк, кастрычнік 1968, с. 6.

⁵⁰ Міф – „Беларускія школы” на Беласточчыне пад Польшчай, у: „Беларускі Голас”, № 360, Таронта, сакавік 1991, с. 3.

⁵¹ *Здушваньне беларускае культуры ў Польшчы*, у: „Беларус”, № 288, Нью-Ёрк, сакавік 1981, с. 1.

рэдняя школы павінен бачыць усю яе прыгажосць, багацце, гістарычную спадчыну. Настаўнік павінен навучаць ад сэрца”⁵².

Апрача гэтага, настаўнік павінен арганізаваць культурнае жыццё ў школе, забяспечваць бібліятэкі беларускімі кніжкамі, павінен прапагаваць беларускую культуру, гісторыю, арганізаваць гурткі мастацкае самадзейнасці й калектыўнага жыцця сярод моладзі й старэйшых⁵³.

„Бацькаўшчына”, спасылаючыся на „Ніву”, адзначала як добрую й карысную з’яву тое, што многія беларускія настаўнікі Беласточчыны выкарыстоўвалі час летняга адпачынку на павышэнне сваіх пэдагагічных кваліфікацыяў і вучыліся ці то ў Завочнай Настаўніцкай Студыі ў Беластоку, ці ў іншых вышэйшых навучальных установах Варшавы, Кракава, Ольштына⁵⁴.

„Беларус” паведамляе пра стварэнне ў Варшаўскім Унівэрсытэце Катэдры Беларускай Філялёгіі⁵⁵. Пастанова аб стварэнні катэдры была прынятая Сэнатам Варшаўскага Унівэрсытэту у 1956 годзе. Катэдрай стала кіраваць прафэсар Антаніна Абрэмбска-Яблоньска, а выкладчыкамі былі беларусазнаўцы з БССР. Беларускаю літаратуру выкладалі Васіль Тарасаў і Мікола Бірыла, а ў 1960 годзе – Міхась Ларчанка. Мэтай катэдры была падрыхтоўка настаўніцкіх кадраў для беларускіх школаў у Польшчы. Усе студэнты абавязкова праходзілі практыку ў беларускіх школах на Беласточчыне.

На першы курс плянавалася прыняць 20 студэнтаў. Катэдра мела супрацоўнічаць з сэкцыяй беларускае мовы пры Завочнай Настаўніцкай Студыі, якая арганізавалася ў Беластоку⁵⁶.

На канфэрэнцыі, наладжанай Міністэрствам Асьветы, прапанавалася: арганізаваць сыстэматычнае ўдасканалванне пэдагагічных кадраў, узмоцніць рэкрутацыю на Катэдру Беларускай Філялёгіі Варшаўскага Унівэрсытэту й Настаўніцкую Студыю ў Беластоку, якая

⁵² *Ніва й Беларусы ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 38 (320), Мюнхэн, 16 верасня 1956, с. 2.

⁵³ Тамсама.

⁵⁴ *З жыцця Беларусаў над Польшчай*, у: „Бацькаўшчына”, № 30 (514), Мюнхэн, 31 ліпеня 1960, с. 4.

⁵⁵ *Катэдра Беларускай Філялёгіі*, у: „Беларус”, № 87, Нью-Ёрк, чэрвень 1964, с. 2.

⁵⁶ *Ніва й Беларусы ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 38 (320), Мюнхэн, 16 верасня 1956, с. 2.

пачала працу з 28 сьнежня 1957 году. Годам пазьней беларускую філялёгію вывучала там 44 настаўнікі, сярод іх 23 на першым курсе⁵⁷.

Нямала было на старонках „Бацькаўшчыны” таксама й крытыкі, датычнай спосабу навучаньня ды спосабу правядзеньня ўступных экзаменаў, напрыклад: на беларускую філялёгію Варшаўскага Ўнівэрсытэту ў другой палове верасьня 1958 году кандыдаты маглі здаваць пісьмовы экзамен зь беларускае альбо расейскае мовы, а вусны – з польскае й беларускае літаратуры. П. Залужны зь іроніяй адзначаў, што ня толькі ў Беларусі хуткімі тэмпамі праводзіцца русыфікацыя й дэнацыяналізацыя беларускага народу, але нават у Польшчы беларуская мова так лёгка можа падмяняцца расейскай. Аўтар заўважыў, што беларуская моладзь у Польшчы, несумненна, нядрэнна ведае польскую мову, а беларуская мова гэтак жа параднёная з польскай мовай, як і з расейскай. Да гэтага яшчэ даходзіць польская дзяржаўная прыналежнасьць беларускае моладзі ды факт, што гэтая моладзь паступае на аддзел беларускае філялёгіі польскага ўнівэрсытэту. У сувязі з гэтым лягічна было б на першы плян высунуць калі не беларускую, дык польскую мову, а расейскую мову адсунуць на задні плян.

„Гэтае зьявішча замены беларускае мовы расейскай пры ўступных экзаменах на аддзел беларускай філялёгіі можа ўважацца такім чынам нічым іншым, як толькі сьведамым ціскам Масквы, скіраваным на русыфікаваньне беларускае моладзі”⁵⁸.

Часопіс „Навіны зь Беларусі” палічыў, што за 7 гадоў працы Катэдра Беларускае Філялёгіі Варшаўскага Ўнівэрсытэту выпусьціла 28 чалавек, зь якіх 25 атрымала званьні магістраў. 20 зь іх прысьвяцілі свае дыплёмныя працы беларускай літаратуры, а 5 выбралі тэмы па беларускім мовазнаўстве⁵⁹.

Важнай галіной, якую вялі супольна варшаўскія й менскія беларусазнаўцы, было ўкладаньне польска-беларускага слоўніка, які выйшаў з друку пад рэдакцыяй А. Абрэмбскай-Яблонскай і М. Бірылы.

З нагоды 30-годзьдзя свайго існаваньня Катэдра Беларускае Філялёгіі Варшаўскага Ўнівэрсытэту наладзіла 12-13 сьнежня 1986 году сымпозіюм, у якім узялі ўдзел выкладчыкі Варшаўскага й Вроцлаўскага Ўнівэрсытэтаў, прафэсары зь Менску (Аркадзь Жураўлёў, Мі-

⁵⁷ *З жыцьця Беларусаў пад Польшчай*, у: „Бацькаўшчына”, № 6 (392), Мюнхэн, 9 лютага 1958, с. 4.

⁵⁸ П. Залужны, *Расейшчына й беларускае грамадства ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 35 (421), Мюнхэн, 14 верасьня 1958, с. 2.

⁵⁹ *Беларуская філялёгія ў Варшаве*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 13 (15), Нью-Ёрк, 31 жніўня 1964, с. 5-6, спасылка на: „Ніва”, Беласток, 3 траўня 1964.

кола Назарук і Мікола Бірыла), а таксама славіст зь Нью-Ёрку, прафэсар Томас Бэрд. „Беларус” адзначае, што Т. Бэрд частку свайго дакладу, прысьвечанага ролі „Нашай Нівы” ў станаўленьні беларускае нацыянальнае сьведамасьці, прачытаў па-беларуску. Наведаў таксама Беласточчыну, дзе навочна спазнаў стан беларускае культуры й выступіў перад вучнямі Беларускага Ліцэя ў Гайнаўцы. Апрача гэтага даў інтэрвію газэце „Ніва”⁶⁰.

Эміграцыйны друк зьвяртае ўвагу на актыўнасьць студэнцкае моладзі ў Польшчы. У 1981 годзе было заснаванае Беларускае Аб’яднаньне Студэнтаў, што было заўважана газэтай „Беларус”⁶¹. Студэнты пачалі выдаваць свой інфармацыйны бюлетэнь „Апошні Паведамленьні”, у якім падаваліся весткі пра бягучыя культурныя падзеі й арганізацыйныя мерапрыемствы БАС. Узьнікненьне БАС сьведчыць пра зацікаўленьне беларускае моладзі ў Польшчы справамі свае нацыянальнае культуры. Чарговым выданьнем быў часопіс Беларускага Аб’яднаньня Студэнтаў у Польшчы „Сустрэчы”, які характарызуе на старонках „Беларуса” А. Будзіч⁶². Параўноўвае ён чатыры нумары часопіса (1-4) і з задавальненьнем адзначае, што паміж першым і чацьвертым заўважаецца істотны прагрэс у карыстаньні беларускай мовай. „Беларус” зьвяртае ўвагу таксама на выдадзены Беларускім Аб’яднаньнем Студэнтаў у Беластоку ў супрацоўніцтве з Брацтвам Праваслаўнае Моладзі сьпеўнік *Беларусь мая*, у якім зьмешчаныя беларускія народныя песьні ды песьні паэтаў зь Беласточчыны, што апявалі прыгажосьць гэтай зямлі. У сьпеўніку словы й ноты 45 песьняў. У канцы кніжкі пададзена вымаўленьне беларускага альфабэту для тых, хто не чытае кірыліцай, а ведае польскую мову⁶³.

7.1.4. Беларуская літаратура й прэса

„Бацькаўшчына” з задавальненьнем аднагоўвае паяўленьне беларускіх выданьняў, падрыхтаваных беларусамі ў Польшчы, а менавіта: выхад накладам 4000 асобнікаў *Календара БГКТ* ды накладам 2000 асобнікаў *Зборніка вершаў беларускіх паэтаў у Польшчы*, які зьмяшчаў у сабе творы 13 паэтаў, што друкаваліся на старонках „Ні-

⁶⁰ Пра „Нашу Ніву” ў *Варшаве*, у: „Беларус”, № 333, Нью-Ёрк, студзень – сакавік 1987, с. 8.

⁶¹ Я. З. (крыптонім Янкі Запрудніка), *Беларускае Аб’яднаньне Студэнтаў у Польшчы*, у: „Беларус”, №№ 306-307, Нью-Ёрк, лістапад – сьнежань 1982, с. 6.

⁶² А. Будзіч (псеўданім Янкі Запрудніка), „*Сустрэчы*” *беларускіх студэнтаў у ПНР*, у: „Беларус”, № 330, Нью-Ёрк, верасень 1986, с. 8.

⁶³ *Сьпеўнік „Беларусь мая”*, у: „Беларус”, № 363, Нью-Ёрк, кастрычнік 1989, с. 6.

вы”⁶⁴. Пра выхад у Польшчы настольнага *Беларускага календара* на 1969 год, выдаванага Беларускім Грамадзка-Культурным Таварыствам, паведамляюць таксама „Навіны зь Беларусі”⁶⁵.

Мюнхэнскі тыднёвік зьвяртае ўвагу на зборнік *Рунь*, выдадзены Галоўным Праўленьнем БГКТ, у які ўвайшлі вершы беларускіх паэтаў у Польшчы, згуртаваных у Беларускім Літаратурным Аб’яднаньні, трыбунай якіх зьяўлялася *Літаратурная Старонка ў „Ніве”*⁶⁶.

Газэта „Беларус” паведамляе пра літаратурнае згуртаваньне „Белавежа”, сябры якога друкуюць свае творы на літаратурнай старонцы тыднёвіка „Ніва”. „Беларус” адзначае таксама выхад вялікіх альманахаў твораў пісьменьнікаў Беласточчыны ды зборнікаў вершаў такіх аўтараў, як: Алесь Барскі, Яша Бурш і Віктар Швэд. Станіслаў Станкевіч выхад *Альманаха „Белавежа”* акрэсьліў важнай і прыемнай зьявай у беларускім літаратурным жыцьці Беласточчыны ды пажадаў, каб услед за першым нумарам выходзілі й наступныя нумары „Белавежы”⁶⁷.

Беларускія эміграцыйныя газэты высока ацэньваюць тыднёвік беларусаў у Польшчы. „Бацькаўшчына” заўважае, што „Ніва” павінна быць у кожнай беларускай сям’і, а „Зорка” (дадатак „Нівы” для дзяцей) – выконваць ролю школьнага дапаможніка⁶⁸. Аднак з горыччу канстатуе, што:

„Народнай Польшчы спатрэбілася аж 10 гадоў, каб на этнаграфічных беларускіх землях, якімі зьяўляецца Беласточчына, паўстала першая беларуская арганізацыя (і то толькі грамадзка-культурнага характару) ды выйшла першая газэта ў беларускай мове”⁶⁹.

Ацэньваючы мову „Нівы”, „Бацькаўшчына” піша, што яна не такая стандартызаваная, як у савецкіх газэтах, хоць аднак заўважаецца выразная й галоўная арыентацыя на мову й правапіс савецкі.

⁶⁴ А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *3 жыцьця Беларусі пад Польшчай*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 7-8 (443-444), Мюнхэн, 22 лютага 1960, с. 7.

⁶⁵ *Ня маючы свайго календара, разказваюць пра суседзкі*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 24 (119), Нью-Ёрк, 31 сьнежня 1968, с. 5.

⁶⁶ *Нашыя суродзічы ў Польшчы*, „Бацькаўшчына”, № 36 (392), Мюнхэн, 27 верасня 1959, с. 4.

⁶⁷ Ст. Станкевіч, *Літаратурны Альманах „Белавежа”*, у: „Беларус”, № 113, Нью-Ёрк, верасень 1966, с. 3.

⁶⁸ *Шэсьць БГКТ у Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 26 (510), Мюнхэн, 3 ліпеня 1960, с. 3.

⁶⁹ А. Г. (крыптонім Аляксандра Марговіча), *Да пытання Беларусі ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 15 (297), Мюнхэн, 8 красавіка 1956, с. 1.

Сустрадаюцца правінцыяналізмы, русыцызмы й палянізмы (лексычныя й граматычныя). Правапіс мае некаторыя (нязначныя й нешматлікія) адхіленьні ад савецкага (магчыма нават не зусім сьвядомыя). Беларускі эміграцыйны тыднёвік адзначае, што „Ніва”, у адрозьненьне ад беларускіх савецкіх газэтаў, часта выступае ў абароне беларускае мовы, пішучы, як важным зьяўляецца карыстаньне сваёй роднай мовай у штодзённым жыцьці⁷⁰.

З часам, у ацэнцы „Бацькаўшчыны”, „спачатна беларуская мова газэты «Ніва» была замененая зрусыфікаваным бээсэсэраўскім жаргонам”⁷¹. Тым ня меней, аднак беларуская дзейнасьць падтрымлівала беларускую нацыянальную сьвядомасьць і абараняла насельніцтва перад палянізацыяй.

Рост зацікаўленьня беларускім тыднёвікам „Ніва” ў Польшчы, а сабліва на Беласточчыне, заўважае часопіс „Навіны зь Беларусі”. Выразна відаць гэта на прыкладзе падпіскі на „Ніву” на пошце Пасынкі ў Бельскім павеце. Там за 5 гадоў, з 1959 году да 1964 колькасьць падпішчыкаў вырасла з 92 да 153. Часопіс „Навіны зь Беларусі” зьвяртае ўвагу на тое, што ніякая польскамоўная газэта не карысталася на ўсходняй Беласточчыне такой напуляярнасьцю, як „Ніва”⁷².

„Беларус” паведамляе пра беларускае самавыдавецтва ў Польшчы⁷³. Першы сшытак *Беларускіх Дакумэнтаў* выйшаў у 1981 годзе й зьмяшчаў 8 дакумэнтаў:

- мэмарандум Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства ў Польшчы першаму сакратару Польскай Аб’яднанай Рабочай Партыі Станіславу Кані,
- ліст старшыні Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі Янкі Міхалюка пра мэмарандум БГКТ,
- ліст Міністэрства Замежных Справаў Вялікабрытаніі ў адказ Я. Міхалюку на перасланы ім мэмарандум БГКТ,
- адозву групы сяброў БГКТ да бацькоў беларусаў з патрабаваньнем выкладаньня ў школах Беласточчыны беларускае мовы,
- адозву да студэнтаў беларускай нацыянальнасці ў Польшчы,

⁷⁰ *Ніва й Беларусы ў Польшчы*, у: „Бацькаўшчына”, № 38 (320), Мюнхэн, 16 верасьня 1956, с. 2.

⁷¹ Тамсама.

⁷² *Расьце падпіска на беларускую газэту „Ніву”*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 13 (15), Нью-Ёрк, 31 жніўня 1964, с. 5, спасылка на: „Ніва”, Беласток, 3 траўня 1964.

⁷³ *Беларускае самавыдавецтва ў Польшчы*, у: „Беларус”, № 292, Нью-Ёрк, жнівень – верасень 1981, с. 1.

- тры ўстаўныя граматы Рады Беларускае Народнае Рэспублікі з 1917-1918 гадоў, якімі абвешчлася стварэнне незалежнае беларускае дзяржавы,
- стэнаграму прамовы беларускага пісьменьніка Басіля Быкава на Зьезьдзе Пісьменьнікаў Беларусі ў траўні 1966 году,
- рэзюмэ дакладу брытанскае дасьледніцы славянскіх літаратур Шырын Акінэр на Міжнародным Кангрэсе ў Заходняй Нямеччыне ў 1980 годзе на тэму *Беларуская літаратура ў сучаснай Польшчы, 1956-1980 гады*.

Ва ўступе да першага сшытка *Беларускіх Дакумэнтаў* рэдактары запрэставалі супраць ліквідаваньня навучаньня беларускае мовы ў школах Беласточчыны й абмяжованьня культурнага жыцьця беларусаў у Польшчы ды выказалі поўнае права беларусаў жыць у згодзе з нацыянальным пачуцьцём, навучаць дзяцей роднай мовы й выходзіць згодна з культурнай і нацыянальнай традыцыяй.

Не застаўся па-за ўвагай „Беларуса” й *Архіўны сшытак*⁷⁴ – дакумэнтацыя беларускага жыцьця ў Беластоцкім Краі за пэрыяд ад верасьня 1983 году па кастрычнік 1987 году. Зьмешчана ў ім 50 матэрыялаў у беларускай і польскай мовах: лісты, пратаколы, даклады, выпіскі з польскага друку, занатоўкі, нават вершы. „Беларус” падкрэсьлівае, што для дасьледнікаў беларускае праблематыкі – гэта каштоўная першакрыніца, за якую выдаўцом належыцца шчырая падзяка.

„Беларус” паведамляе таксама, што ў 1994 годзе Беларускае Гістарычнае Таварыства ў Беластоку пачало выдаваць *Беларускія гістарычныя сшыткі (Białoruskie zeszyty historyczne)*, у якіх у асноўным закранаюцца пытаньні беларуска-польскіх дачыненняў.

„Выдаўцы і супрацоўнікі «Беларускіх гістарычных сшыткаў» заслугоўваюць сваёй карпатлівай працай на ўдзячнасьць і падтрымку ў іхнай дзейнасьці”⁷⁵.

У ацэнцы „Беларуса”, варты падтрыманьня таксама беларуска-польскі дыялёг, які вёўся на старонках часопіса „Дыскусія”⁷⁶, дзе знайшліся й пытаньні, прасьвечаныя мове: артыкул Сакрата Яновіча

⁷⁴ „Архіўны сшытак”, у: „Беларус”, № 347, Нью-Ёрк, травень 1988, с. 3.

⁷⁵ *Białoruskie zeszyty historyczne* № 1 (3), 1995, у: „Беларус”, № 430, Нью-Ёрк, сьнежань 1995, с. 5.

⁷⁶ Галоўны рэдактар – Яраслаў Іванюк.

пра беларускага першадрукара Францішка Скарыну ды публікацыя Ніны Баршчэўскай пра беларускую мову⁷⁷.

У артыкуле *Беларускае непадцэнзурнае слова ў ПНР*⁷⁸ адзначаецца, што на працягу ўсіх паваянных гадоў існаваньне беларускай культуры ў ПНР было ў цеснай залежнасьці ад добрай ці злой волі уладаў. Беларускім аўтарам прыходзілася пераадолець шмат цяжкасьцяў, каб выдаць сваю кніжку ў беларускай мове. Нашмат хутчэй за беларускія арыгіналы можна было пабачыць польскія пераклады.

На пачатку 1980-х гадоў, калі польскія ўлады дазволілі на дэмакратыю, пачало будзіцца беларускае незалежнае жыцьцё, у тым ліку й незалежныя выдавецтвы, асноўнай мэтай якіх было: адлюстраваньне сапраўднай сытуацыі беларускай меншасьці ў Польшчы ды забесьпячэньне беларускага чытача сваёй мастацкай і гістарычнай літаратурай. Ужо пры канцы 1981 году заснавалася ў Беластоку Беларускае Незалежнае Выдавецтва. Выдала яно: чатыры сшыткі *Беларускіх дакумэнтаў*, у якіх было зьмешчана шмат архіўных матэрыялаў пра непублікаванае афіцыйна беларускае жыцьцё, брашурку беластоцкага ананімнага аўтара *Думкі пра аўтаномію*, ананімны вершаваны твор з БССР *Сказ пра Лысю Гару* й перавыдала *Дэкларацыю правоў чалавека*. Нягледзячы на завастрэньне польскіх законаў у сувязі з ваенным станам, выдавецтва вяло сваю працу да 1983 году. БНВ узнавілася на пачатку 1988 году, выдаючы тры кнігі: *Ліст да сябры*, *Дзевяць вершаў Ларысы Геніюш* ды *Архіўны сшытак* з дакумэнтамі за пэрыяд 1983-1987 гадоў.

С. Балазе паведамляе, што ў другой палове 1988 і ў першай 1989 гадоў узніклі тры новыя выдавецтвы: літаратурнае „Бераг”, гістарычнае „імя Ёсэвалада Ігнатоўскага” і публіцыстычнае „Кантакт”. Таксама ўвосень 1988 году была перавыдадзена праца Аўгена Калубовіча *Айцы БССР і іхны лёс*. С. Балазе падкрэсьлівае:

„Назіраючы разьвіцьцё беларускага незалежнага слова пад Польшчай, трэба глядзець на будучыню аптымістычна: беларускі непадцэнзурны друк – гэта найбольшая зарука жыцьцяздольнасьці беларускай мяншынi ў цяперашняй Польшчы”⁷⁹.

⁷⁷ „Дыскусія” – беларуска-польскі часопіс, у: „Беларус”, № 407, Нью-Ёрк, лістапад 1993, с. 5.

⁷⁸ Сьцяпан Балазе, *Беларускае непадцэнзурнае слова ў ПНР*, у: „Беларус”, № 360, Нью-Ёрк, ліпень 1989, с. 5.

⁷⁹ Тамсама.

7.2. Беларусіка ў Літве

У Літве, у Коўне выходзіў часопіс „Крывіч”, які шмат месца прысьвячаў пытанням беларускае мовы⁸⁰. Многія думкі „Крывіча” шырока цытуюцца ў сёньняшняй працы.

7.2.1. Вучнёўскія часопісы

Часопіс „Крывіч” паведамляе, што ў 1923 годзе пачалі выдавацца вучнёўскія часопісы. У Люцынскай Беларускай Гімназіі рыхтавалася „Ластаўка”. Выдавалася яна з дазволу Міністэрства Прасьветы й за адпаведнасьцю кіраўніка гімназіі Канстантына Езавітава. Рэцэнзія „Ластаўкі” на старонках „Крывіча” вельмі станоўчая.

„Выдана «Ластаўка» чысьценька, старанна, у чым відаць любячую руку кіраўніка гімназіі. Зьмест таксама вельмі сымпатычнае робіць уражаньне, асабліва вучнёўскія спробы ў беларускім вершы і прозе. У № 2 шмат месца пасьвечана скаўцкім справам. Пераглядаючы «Ластаўку» так і цісьнецца на вусны пажаданьне, каб запраўды гэтая мілая «Ластавачка» была прадвесьніцай беларускага нацыянальнага адраджэньня ў далёкім Люцыне, каб з радой яе супрацоўнікаў выйшлі запраўды абаронцы свайго загнаннага і занябаннага народу»⁸¹.

7.2.2. Лексыкаграфічная праца

„Крывіч” паведамляе пра падрыхтаваны да друку *Матэматычны слоўнік*, які ўлажылі супольна інжынер Кляўдыюш Дуж-Душэўскі й Вацлаў Ластоўскі, карыстаючыся матэрыяламі й працамі літоўскіх вучоных, што займаліся распрацоўкай тэрміналёгіі для літоўскіх школ⁸².

К. Дуж-Душэўскі й В. Ластоўскі апрацавалі таксама расейска-беларускі й беларуска-расейскі *Слоўнік геомэтрычных і трыгономэтрычных тэрмінаў*, аб’ёмам прыблізна на 120 старонак, выданы Міністэрствам Беларускіх Справаў у Літве⁸³.

⁸⁰ Глядзі: Ніна Баршчэўская, *Нацыянальная мова ў дасьледаваньнях беларускага эміграцыйнага асяродка ў Каўнасе*, у: *Jezyk i kultura bialoruska w kontakcie z sasiedami*, Warszawa 2001, с. 35-46.

⁸¹ С., *Бібліографія*. „Ластаўка”, у: „Крывіч”, № 2, Каўнас 1923, с. 63.

⁸² *Матэматычны слоўнік*, тамсама, с. 62.

⁸³ *Слоўнік геомэтрычных і трыгономэтрычных тэрмінаў*, у: „Крывіч”, № 4, Каўнас 1923, с. 56.

На старонках „Крывіча” В. Ластоўскі зьмяшчаў *Матэрыялы да беларускага слоўніка*⁸⁴, у якіх прыводзіцца этымалёгія некаторых беларускіх словаў. Трэба адзначыць, што гісторыя розных словаў паказваецца ў ім вельмі цікава, часта нават са спасылкамі на міталёгію, напрыклад, *белы* і *мара*.

Белы ‘сьветлы, ясны’, пазьней – ‘свабодны’; санскрыцкае *svī, svīt, sveta*; эпітэт стасаваны да бога сонца; часта выступае ў спалучэньнях *белы сьвет* і *белы дзень*; можна параўнаць зь літоўскім, *baltas*, латышскім *balts* ‘белы, прыгожы’, *mare Balticum* ‘белае мора’. Зь іменем Белбога зьвязвалася паняцьце дзённага сьвятла-сонца. Гэтае меркаваньне падмацоўваецца сьведчаньнем нямецкай міталёгіі, дзе славянскаму Белбогу адпавядае бог сьвятла, белага дня, сын Одына: *Baldag* – слова, якое складаецца зь дзьвюх частак: *bel* і *dag, tag*. Сонца прыпадабнялася да бліскачага вянца, каруны на галаве нябеснага бога. Яно называлася царом, валадаром сьвятла й дня, і пазьней служыла эпітэтам пануючым асобам. Гэтак ва ўмове Алега з грэкамі згадваюцца сьветлыя князі й дагэтуль жыве ў народзе эпітэт – *белы цар*. Такім самым шляхам англяскае *bealdor, baldor* атрымала значэньне ‘князя, караля, валадара’. Апіраючыся на гэта, В. Ластоўскі мяркуе, што й тэрмін Беларусь, апрача значэньня ‘сьветлая, ясная, вольная’, тоўпіць у сабе яшчэ паняцьце ‘валадарная, пануючая’, што зьяўляецца адгалоскам сівой старасььвеччыны⁸⁵.

Другі прыклад – супрацьлеглы сьветламу паняцьцю – слова *мара*.

Галоўнай эмблемай нячыстай сілы у славянаў была *Marana, Morena, Marva* ад санскрыцкага *mṛī* ‘паміраю, сьмерць’; лацінскае *mors* ‘багіня сьмерці, зімы й ночы’, аднаго караня са словамі: *мор, паморак* ‘пошастная хвароба’, *морак* ‘цемень’, *мары* ‘насілкі для нябошчыкаў’, *мара* ‘нячыстая сіла, сонны кашмар, прывід’, *марыць* ‘муцьць’, *мерат* ‘чорт’, *зьмерк, меркаць, зьмеркаць* ‘цемень, цямнець’, *мрэц, мярцьвец, мярляк* ‘нябожчык’, *мярэкаць* ‘мала знаць, біцца ў цямнаце, з тудам распзнаваць, разумець’, *марокаваць* ‘хмарыцца, дуцца’, *амарока* ‘зацямненне’, *марочыць* ‘дурыць’, *мярцьвець* ‘заміраць’, *сморад, сьмярдзець* ‘мець блгі пах’, *хмара* ‘туча’, *хомар, хомарна* (на Палесьсі) ‘туман, імгла, мароз’⁸⁶.

⁸⁴ Власт (псеўданім Вацлава Ластоўскага), *Матэрыялы да беларускага слоўніка*, тамсама, с. 30-31.

⁸⁵ Тамсама, с. 30.

⁸⁶ Тамсама.

Назовы, звязаныя з хатай ды хатнім і гаспадарскім рыштункам, сьпісаныя ад жаўнераў былога беларускага батальёну ў Літве, апрацаваў М. Чарнецкі⁸⁷. У аснову іх паложаны назовы вёскі Русакі Ражанскае воласьці, Лідзкага павету; Гарадзенскага павету й сумежных зь ім воласьцяў. Дапаўненьні зь іншых частак беларускае тэрыторыі кожны раз адмечаныя асобна.

Дакладнасьць, зь якою М. Чарнецкі апрацаваў лексыку, звязаную з хатнім і гаспадарскім рыштункам, выразна відаць на прыкладзе слова воз.

На Брацлаўшчыне *воз* альбо *калёсы*. *Калёсы* для сена – гэта *драбы* на Гарадзеншчыне, а так – *вазок*, *драбкі*, *драбчак*. У Дзісеншчыне для сена й наогул для возкі – *панарад*, *калёсы*. *Калёсы* складаюцца з чатырох *колаў*, дзвюх *аглабель* (*галабель*), ад якіх да *восяў* ідуць *атосы*. *Атоса* пятлёй *ганкай* надзяецца на *вось*. На *восі* накладваюцца *узлаўкі* або *падушкі* (на Дзісеншчыне), у якія ўпушчаны *ручкі*, на якія закладаюцца *драбіны*. На *узлаўках* ляжаць дзьве жэрдкі – *аберніцы*. Да возу адносяцца: *шворан* – звязвае *перадок* з *задком*; *трайніла* (*траніла*, *трамка*) – злучае задні *узлавак* з пярэднім; *развод* – доўгае аглабельнае дрэўка, прымацаванае да *узлаўка*; *затычка* – укладаецца ў дзіркі ў *разводзе*, *снасьць* – воз, складзены толькі з *перадка* й *заду* з *узлаўкам* і *разводам*; *загваздка* – усаджваецца ў канцы *восяў*, каб не спадалі *колы*; *люшні* – адным канцом насаджваюцца на *восі*, а другі падтрымлівае *драбіны*; *вітка* – насаджваецца на *люшню*, абнімае верхнюю жэрдку *драбіны* й закладаецца на *ручку*; *пярэдніца* – вяроўка, зачэпленая абодвума канцамі за пярэднія канцы споду *драбіны*, ёю абкручваюць *жэрдзь* пры ўцісканьні сена на возе; *жэрдка* (*жэрдзь* або *парубень* на Дзісеншчыне ці *рубель* на Дрысеншчыне)⁸⁸.

Даніла Чарняўскі прыводзіць вынікі сваіх дасьледаваньняў на тэму гэтак званай „бабскай меры”⁸⁹. Мера *палец* раўняецца таўшчыні *спаказчага* пальца; *корх* – шырыня трох пальцаў распрананай далоні; *пяда* – распрананьня пальцы рукі, ад верху вялікага пальца *пянтуха* да канца сярэдняга пальца *даўгача*; *локаць* – рука ад лакцявой косткі *жбіцы* да верху сьціснутай у кулак далоні = 36 сантымэтраў; *наручка* або *стан* лічыцца ад канца вялікага пальца *пянтуха* да сярэдзіны грудзей = 108 сантымэтраў; *сяжан* заключае ў сабе шэсьць локцяў і выражае меру разьнятых раўналегла з плячыма рук = 216 сан-

⁸⁷ М. Чарнецкі, *Хата, хатні і гаспадарскі рыштунак*, у: „Крывіч”, № 8, Каўнас 1924, с. 65-74.

⁸⁸ Тамсама, с. 73.

⁸⁹ Даніла Чарняўскі, *Так званая „Бабская мера”*, у: „Крывіч”, № 12, Каўнас 1927, с. 106.

тымэтраў; *сьцяна* раўняецца тром сьжням = 648 сантымэтраў; *пастаў* гэта 54 локці = 1744 сантымэтраў.

Рачное імязоўніцтва⁹⁰, у асноўным зьвязанае з ракой Дзьвіной, запісаў у 1894 годзе А. Цымборскі ў Дзісьне ад корніка Пятра Рудака. І так, самае глыбокае цячэньне ракі гэта *ручво*, шырокае й ціхае называецца *плесам*, а звужанае з хуткім цячэньнем вады акрэсьліваецца словам *турэц*.

Вацлаў Ластоўскі апублікаваў на старонках „Крывіча” *Матэрыялы да беларускага зельніка*⁹¹. Гэты слоўнічак сабраны ў гадох 1911-1914, часткова ў Лепельшчыне й Дзісеншчыне, а часткова ў Пружанскім павеце. Лексычнае багацьце павялічана, дзякуючы выкарыстаньню працаў Міхала Фэдэроўскага *Lud Białoruski na Rusi Litewskiej* ды Івана Насовіча *Словарь белорусскаго наречія*. З працы М. Фэдэроўскага В. Ластоўскі прывёў некалькі дзесяткаў беларускіх найменьняў расьлін, сабраных у Барысаўшчыне каля 1820 году, а з працы Насовіча – беларускія найменьні расьлін, запісаныя на Гарадзеншчыне ў 90-х гадох XIX стагодзьдзя. Зельнік уложаны паводле лацінскае тэрміналёгіі й ахоплівае 276 назоваў расьлін.

Арніталёгічная тэрміналёгія была зьмешчаная ў працы пад загалоўкам *Номэнклятура беларускіх птушак*⁹², апрацаванай камісіяй, у склад якой увайшлі: Тадэвуш Іваноўскі, Вацлаў Ластоўскі й Кляўдыюш Дуж-Душэўскі. Прыводзіцца ў ёй каля 200 назоваў птушак, якія найчасьцей трапляюцца ў Беларусі⁹³.

Аўтары адзначаюць, што шмат беларускіх назоваў уведзена ў польскую й расейскую намэнклятуру птахаў. Гэта не павінна нікога здзіўляць, таму што лясістая й балоцістая Беларусь была асяродкам птушынага царства на захадзе былой Расейскай Імпэрыі. Апрача таго,

⁹⁰ *Рачное імязоўніцтва*, у: „Крывіч”, № 11, Каўнас 1926, с. 111.

⁹¹ Власт, *Матэрыялы да беларускага зельніка*, у: „Крывіч”, № 4, Каўнас 1923, с. 40-44.

⁹² *Номэнклятура беларускіх птушак*, у: „Крывіч”, № 7, Каўнас 1924, с. 48-59.

⁹³ Матэрыяламі для апрацоўкі паслужылі наступныя працы: В. Jundziłł, *Zoologia krótko zebrana*, cz. II, *Ptaki*, Wilno 1807; N. Kumelski, S. Górski, *Zoologia czyli historia naturalna zwierząt*, Wilno 1836; K. Tyzenhauz, *Ornitologia powszechna*, 1842; Н. Холодковский, А. Силантьевъ, *Птицы Европы. Практическая орнитология съ атласомъ европейскіхъ птицъ*, СПб 1899; J. Dymaniewski, *Sprawozdanie z wycieczki ornitologicznej na Polesie w roku 1913*, *Pamiętnik fizjograficzny*, Warszawa 1918; J. Sztolcman, *Próba uporządkowania nomenklatury ptaków krajowych*, *Pamiętnik fizjograficzny*, Warszawa 1918; И. Носович, *Словарь белорусскаго наречія*, СПб 1870; Семеновъ, *Россия. Западное Поднепровье и Белоруссия*, СПб; асабістыя веды ўдзельнікаў камісіі, а асабліва праф. Т. Іваноўскага, які шмат гадоў працаваў на Беларусі з мэтай пазнаньня беларускіх зьявроў і птушак.

першыя крокі ў апрацаваньні польскай намэнклятуры птахаў былі зробленыя й надрукаваныя ў пачатку XIX стагодзьдзя людзьмі, якія паходзілі зь Беларусі, напрыклад, Б. Юндзілам, Н. Кумэльскім, К. Ты-зэнгаўзам ды іншымі. Яны ўвялі да польскай птушынай тэрміналёгіі такія назовы, як: *świstun, puhacz, zimorodek, kraska, kozodoj, szczebiotka, drozd, podkamionka, strzyżyk, pliszka* ды іншыя⁹⁴.

Усе назовы птушак, якія падаюцца па-беларуску й па-лацінску, падзеленыя на 13 груп: хіжацкія птахі – *Raptatores*, вераб’іныя – *Passeres*, стрыжавыя – *Macrochires (Cypselomorphae)*, зязюлістыя – *Coccygomorphae*, дзятлавыя – *Pici (Scansores)*, галубіныя – *Columbinae*, курыныя – *Gallinacei s Rasores*, даўганогія – *Grallatores s Gralla*, бацяновыя – *Ciconiae (Herodiones)*, лапаногія – *Lamellirostres*, даўгакрылыя – *Longipennes* і нырчакі – *Urinatores (Impennes)*⁹⁵. Кожную групу складае некалькі сем’яў. Найбольш шматлікая група вераб’іных птахаў: Належаць да яе сем’і: варонавых – *Corvidae*, шпакоў – *Sturnidae*, сініц – *Paridae*, каралькоў – *Regulidae*, перасьмешнікаў – *Laniidae*, вішневак – *Oriolidae*, мухаловак – *Muscicapidae*, амялушак – *Ampelidae*, плісак – *Motacillidae*, стрынатак – *Sylvidae*, шылахвосьцікаў – *Accentoridae*, крапіўнікаў – *Troglodytidae*, драздоў – *Turdidae*, падкамёнак – *Saxicolinae*, папаўзньнёў – *Sittidae*, лазункоў – *Certhiidae*, ластавак – *Hirundinidae*, жаўрукоў – *Alaudidae*, падарожнікаў – *Emberizidae* ды юркоў – *Fringillidae*⁹⁶.

7.3. Беларусіка ў эміграцыі

7.3.1. Беларускае школьніцтва

А. Беларускае гімназіі ў Нямецчыне

Ужо ў 1945-1950 гадох у Заходняй Нямецчыне існавала Беларускае Гімназія імя Янкі Купалы. Гісторыю гэтай гімназіі прадставіў Янка Максімук у 1994 годзе⁹⁷, а годам пазьней на старонках „Беларуса” паявілася рэцэнзія Янкі Жамойціна⁹⁸.

„Без нацыянальнай школы няма нацыянальнай сьвядомасьці. Беларусь, як ніводная іншая нацыя ў Эўропе, спазналі гэтую

⁹⁴ *Намэнклятура беларускіх птушак*, тамсама, с. 48.

⁹⁵ Тамсама, с. 49-57.

⁹⁶ Тамсама, с. 50-53.

⁹⁷ Ян Максімук, *Беларуская Гімназія імя Янкі Купалы ў Заходняй Нямецчыне, 1945-1950*, Нью-Ёрк – Беласток 1994, 196 с.

⁹⁸ Янка Жамойцін, *Аповяд пра беларускую школу*, у: „Беларусь”, № 429, Нью-Ёрк, кастрычнік 1979, с. 7.

праўду асабліва балюча. Сёння, пры наўнасыці вонкавых прыкметаў самастойнага нацыянальнага жыцця, беларусы ўсё яшчэ хістаюцца над прорвай у нацыянальную пагібель» – гэтак пачынаецца Максімова кніжка. Калі прыняць вышэй сказанае за аўтарскі тэзіс, пад які кніжка пісалася, дык адразу трэба заўважыць, што будзе мэтазгодна разважыць гэты тэзіс сама менш у двух аспектах. Першы – гэта значэньне школы ў дадзеным канкрэтным выпадку, яе ўплыў на сьвядомасьць маладых беларусаў, якія пасля вайны падаліся ў эміграцыю. Другі аспект датычыць гістарычнага дасьведчаньня з адукацыйнай сыстэмай нацыі ў цэлым⁹⁹.

Першыя два разьдзелы ў кніжцы Я. Максімока асьвятляюць агульныя падзеі ў гісторыі беларускай паваеннай эміграцыі. Аўтар дае агульную характарыстыку беларускіх перамяшчэнцаў, адзначае заслугі міжнародных арганізацыяў УНППА (United Nations Relief and Rehabilitation Administration) ды IPO (International Refugee Organization), прыводзіць таксама пералік каля двух дзесяткаў беларускіх лягераў ДП (displaced persons).

Акрамя Гімназіі імя Янкі Купалы беларусы заснавалі яшчэ Гімназію імя Максіма Багдановіча (лягер Ватэнштат, ангельская зона) ды чатрохклясовыя (няпоўныя) гімназіі ў Остэргофэне й Гібэльштаце (амэрыканская зона), ня лічачы сеткі беларускіх дзіцячых садкоў і пачатковых школаў.

Трэці разьдзел кнігі пераносіць нас у Рэгенсбург ва Ёсходняй Баварыі – цэнтар гуртаваньня беларускіх выхадцаў у амэрыканскай акупацыйнай зоне Нямеччыны ў 1945 годзе, дзе ўтварыўся Беларускі Нацыянальны Камітэт, які заснаваў беларускі лягер перамяшчаных асобаў ды гімназію, якая два гады пазьней атрымала імя Янкі Купалы. Улетку 1948 году гімназія раскалолася на дзьве школьныя ўстановы, што было вынікам падвойнага канфлікту: падзелу беларусаў у эміграцыі на прыхільнікаў старшыні Рады Беларускай Народнай Рэспублікі Міколы Абрамчыка й старшыні Беларускай Цэнтральнай Рады Радаслава Астроўскага, а таксама закалоту вакол канфэсійнага пытаньня й праблемаў утварэньня Беларускай Праваслаўнай Аўтакефальнай Царквы на эміграцыі.

„Празь лягеры ДП у Міхельсдорфе, Віндышбэргердорфе й Роэнгайме разам з аўтарам і гімназіяй вандруем ажно да чэрвеня 1950 г., калі школа была разьвязаная ў сувязі з выездам вучняў і

⁹⁹ Тамсама.

настаўнікаў зь Нямецчыны. Фармальны вынік гімназіі – 44 абітурыенты з атэстатамі сталасьці...”¹⁰⁰

Вучні гэтай школы, якія пасьпяхова здабывалі вышэйшую адукацыю, сталіся выказнікамі беларускай незалежнаскай ідэі на эміграцыі й папулярызатарамі імя Беларусі ў сьвеце.

„Прадстаўлены ў працы Я. Максімока фактаграфічны матэрыял дае яму поўнае права назваць Гімназію імя Янкі Купалы «кузьняй беларускага духу і ідэалам беларускай школы»”¹⁰¹.

Потым, калі беларусы зь лягераў перасяленьня ў Нямецчыне разьехаліся па шырокім сьвеце, таксама стараліся працягваць навучаньне ў роднай мове.

Б. Пачатковыя школы ў Амэрыцы й Аўстраліі

У Злучаных Штатах Амэрыкі: Нью-Ёрку, Нью-Брансуіку, Саўт-Рывэрз і Кліўлэндзе існавалі нядзельныя альбо суботнія беларускія школы, але цэлая праблема палягала ў тым, што наведвала іх няшмат дзяцей і моладзі. І таму неабходнай сталася ўсьведамляльная праца беларускіх дзеячаў з бацькамі вучняў.

Газэта „Беларус” заклікае вучыць дзяцей беларускай мовы. Я. Чарнэцкі звяртае ўвагу на выказваньні некаторых беларусаў, якія ўважаюць, што ў эміграцыі родную мову павінны вывучаць дзеці ў крыху старэйшым веку, а раней трэба асабліваю ўвагу аддаваць дзяржаўнай мове. Ёсьць і такія бацькі, якія навучаньне беларускай мовы ўважаюць непатрэбным балястам для дзіцяці¹⁰². Я. Чарнэцкі піша, што такія разважаньні ня толькі памылковыя, але й шкодныя як для беларускасьці, гэтак і для дзяцей асабіста. Дзеці, каб паразумецца з бацькамі, павінны ведаць беларускую мову, а каб паразумецца з мясцовым жыхарствам – ведаць мову гэтага жыхарства, значыць павінны адразу вывучаць дзьве мовы.

Вучыць дзяцей беларускай мовы трэба ўжо ад пляёнак, таму што ў дашкольным веку дзеці значна хутчэй засвойваюць гукавыя асаблівасьці мовы, чым старэйшыя. Апрача гэтага, усё засвоенае ў наймаладзейшым узросьце куды лепш памятаецца, чым вывучанае ў

¹⁰⁰ Тамсама.

¹⁰¹ Тамсама.

¹⁰² Я. Чарнэцкі, *Навучайма дзяцей пабеларуску*, у: „Беларус”, № 91, Нью-Ёрк, кастрычнік 1964, с. 2.

старэйшым веку. У мяшаных сужонствах, дзе родная мова бацькі іншая ад роднай мовы маці, яны павінны гутарыць зь дзяцьмі кожны ў сваёй роднай мове, і дзеці вельмі хутка навучацца аднае й другое мовы. Важна толькі, каб у такіх выпадках бацькі не ўважалі, што іншая мова важнейшая, чым беларуская.

Веданьне роднае мовы дапаможа беларусам у эміграцыі захаваць сваю нацыянальную тоеснасьць – падкрэсьлівае Я. Чарнэцкі.

Беларускія дзеячы шмат сілаў укладалі ў пераконваньне бацькоў, каб пасылалі сваіх дзяцей у беларускія школы, нягледзячы на тое, што часам трэба было шмат часу траціць на дзезд¹⁰³. Дзеля прыкладу, у Беларускай Нядзельнай Школе ў Нью-Ёрку 20 чэрвеня 1971 году, у дзень заканчэньня навучальнага году а. Карп ды кіраўнік школы М. Тулейка ў сваім слове да вучняў гаварылі пра важнасьць ведаў беларускае мовы, бацькоўскіх звычаяў і рэлігіі¹⁰⁴.

Вітаўт Кіпель паведамляе на старонках „Беларуса” пра залічэньне беларускае мовы ў школах Нью-Джэрзі¹⁰⁵. Беларуская мова, як і іншыя мовы, якія выкладаліся ў дапаўняльных (суботніх і нядзельных) школах у штаце Нью-Джэрзі, пачынаючы ад 1981 году, магла быць залічаная пры атрыманьні дыплёму сярэдняе школы. Гэта сталася магчыма пасля трохгадовых захадаў адукацыйнага камітэту Этнічнае Рады штату перад праграмна-метадалягічнай сэкцыяй Дэпартаменту Сярэдняе Асьветы штату. Каб дапаўняльная праграма (а ў тым ліку й беларуская мова) была залічаная, бацькам трэба было на пачатку школьнага году, альбо на пачатку сэмэстру, узгодніць гэтае пытаньне з кіраўніцтвам школы. Узгадненьне формы й зьместу моўнага экзамену адбывалася ў паразуменьні зь мясцовай радай асьветы, якая магла зьвярнуцца па дапамогу да адпаведнае навуковае нацыянальнае (этнічнае) установы альбо да мясцовага ўнівэрсытэту.

Беларуская суботняя школа існавала таксама ў Канадзе, у Таронце. Вялі яе Валянтына Пашкевіч ды Эва Пашкевіч¹⁰⁶.

Вывучэньне беларускае мовы адбывалася і ў Аўстраліі, у Мэльбурне. Заняткі пачаткова праходзілі ў доме спадарства Грушаў, а з 1972 году – у Беларускім Доме. Школка, кіраўніком якой быў М. Ні-

¹⁰³ Настаўніца, *Беларуская школа ў Нью Ёрку*, у: „Беларус”, № 82, Нью-Ёрк, студзень 1964, с. 6.

¹⁰⁴ Я. З. (крыптонім Янкі Запрудніка), *Школьная ўрачыстасьць у Нью Ёрку*, у: „Беларус”, № 171, Нью-Ёрк, ліпень 1971, с. 2.

¹⁰⁵ В. Кіпель, *Залічэньне беларускае мовы ў школах*, у: „Беларус”, № 290-291, Нью-Ёрк, чэрвень – ліпень 1981, с. 4.

¹⁰⁶ *Калядная ёлка ў Таронце*, у: „Беларус”, № 179, Нью-Ёрк, сакавік 1972, с. 5.

кан, выконвала істотную ролю ў навучанні беларускае мовы й беларусаведных прадметаў, дзякуючы чаму бацькі ня трацілі кантакту з дзяцьмі й маглі затрымаць іх пры беларускасці¹⁰⁷.

В. Лектараты беларусаведы

Беларуская эміграцыйная прэса паведамляе пра арганізаваныя лектараты беларусаведы ў розных краінах замежжа.

Такі лектарат быў наладжаны ў Таронце на факультэце славяназнаўства. Урачыстае адкрыццё лектарату адбылося 15 кастрычніка 1951 году.

„Прафэсар Шор, вітаючы слухачоў, зазначыў, што ўнівэрсытэт у Торонто зьяўляецца першай навуковай (канадзійскай інстытуцыяй, якая дае магчымасць беларусам, пад ейным дахам пашыраць веду аб беларускай мове, гісторыі, літаратуры й культуры. Загадчык славянскага аддзелу пажодаў беларусам найбольшых поспехаў у далейшым пашыранні й разбудаванні лектарату й з боку ўнівэрсытэту абяцаў усялякае магчымае падтрыманьне”¹⁰⁸.

Лектарат беларусаведы пры ўнівэрсытэце ў Таронце зьяўляўся вялікім здабыткам як для папулярызацыі беларускага імя ў навуковых колах Канады, гэтак і для справы асьветы ды ўзгадаваньня беларускіх кадраў. Асаблівыя заслугі ў адкрыцці першага лектарату беларусаведы ў эміграцыі належалі Вінцэнту Жук-Грышкевічу – першаму лектару беларусаведы ў Канадзе. У сувязі з высокім узроўнем слухачоў, у праграме асноўная ўвага зьвярталася на найбольш складаныя й найменш асьветленыя пытанні зь беларускае мовы, гісторыі, літаратуры й культуры.

„Бацькаўшчына” зьмясьціла рэпартаж з Бэльгіі пра маладыя беларускія кадры будучага студэнцтва¹⁰⁹. Аўтарка публікацыі заўважае, што адказныя грамадзкія дзеячы, як і Ўправа Беларускіх Студэнцкіх Арганізацыяў, клапаціліся пра тое, каб пабольшыць шэрагі беларускіх студэнтаў на чужыне.

„У шуканні разьвязкі Цэнтраля Беларускіх Акадэміцкіх Арганізацыяў пайшла на дарогу доўгую, але найбольш пэўную: згуртаваньня беларускае моладзі ў інтэрнат і даньня ей магчымасці

¹⁰⁷ М. Н., *Школьная ялінка ў Мэльбурне*, у: „Беларус”, № 178, Нью-Ёрк, люты 1972, с. 4.

¹⁰⁸ *Лектарат беларусаведы ў Торонто*, у: „Бацькаўшчына”, № 74, Мюнхэн, 4 лістапада 1951, с. 7.

¹⁰⁹ А. С. (крыптонім Апалінарыі Савёнак), *Растуць рады нашай інтэлігенцыі*, у: „Бацькаўшчына”, № 92, Мюнхэн, 30 сакавіка 1952, с. 3.

здабышцыя сярэднія асветы ўсялякага тыпу ў чужынецкіх школах, зарганізаваўшы раўначасна беларусаведу і нацыянальнае ўзгадаванне”¹¹⁰.

Нягледзячы на адміністрацыйна-юрыдычныя ды матэрыяльныя цяжкасці, удалося гэта, дзякуючы нявычэрпнай анэргіі айца Рабэрта ван Кавэлерта, а таксама ахвярнасці беларускае студэнцкае групы ў Лювэне.

На пачатку лістапада 1951 году, дзякуючы сьмеламу рашэнню айца Чарняўскага, група 5 беларускіх дзяцей з Францыі з’явілася ў Лювэне. І хаця моладзь ад 8 гадзіны да 17 заставалася ў школе, то ахвотна знаходзіла час на беларусаведу й сыстэматычна вывучала беларускую мову, літаратуру, гісторыю, геаграфію й народнае мастацтва. „Бацькаўшчына” піша пра розныя мясціны, у якіх прыйшлося вучыцца беларускай моладзі.

„На лініі чыгункі Бруксэля – Лювэн – Аьеж паложаны невялікі правінцыянальны гарадок: Варэмэ. (...) Тут вучыцца і ўзгадоўваецца беларуская моладзь, нараст беларускага студэнцтва, надзея Беларусі і яе цяперашняя і будучая рэпрэзэнтацыя на вонкі”¹¹¹.

Інстытут Беларусаведы існаваў таксама ў Мадрыдзе¹¹². Інстытут імя Льва Сапегі быў сарганізаваны пры Цэнтры Абмену Эўрапейскай Культуры ў Мадрыдзе. Спецыяльнымі прадметамі досьледаў былі такія галіны, як: філізафічная, юрыдычная, эканамічная, гістарычна-сацыяльная, этнічная, філялягічная, літаратурная, фалькларыстычная й артыстычная. Апрача гэтага вялося дасьледаванне праблемаў і аспірацыяў беларускага народу ды азнаямленьне зь імі краінаў Заходняе Эўропы, а ў першай чарговасьці – Гішпаніі ды краінаў зь гішпанскай мовай, а таксама народаў ісламу. Інстытут паставіў сабе за мэту вывучэньне міжнародных узаемадчыненьняў, якія мелі месца ў гісторыі паміж Беларусяй ды дзяржавамі Заходняй Эўропы, як і рэлігійных асаблівасьцяў беларускага народу.

Старшыня Цэнтру Абмену Эўрапейскае Культуры, прынец Тодар Ляскарыс-Комнэно, першы асыстэнт пры Катэдры Права ў Мадрыдзім Унівэрсытэце быў прызначаны на старшыню Інстытуту Беларусаведы, а на сакратара – Уладыслаў Рыжы-Рыскі.

¹¹⁰ Тамсама.

¹¹¹ А. С. (крыптонім Апалінарыі Савёнак), *Дзе вучыцца беларуская моладзь*, тамсама.

¹¹² *Інстытут Беларусаведы ў Мадрыдзе*, у: „Бацькаўшчына”, № 96, Мюнхэн, 27 красавіка 1952, с. 12.

Адкрыццё дзейнасці Інстытуту Беларускаеда адбылося 24 сакавіка 1952 году.

Патрэбу існавання школаў беларускаеда заўважае Станіслаў Станкевіч.

„У ўмовах эміграцыйнага жыцця, перадусім-жа амэрыканскага, вялікую нацыянальную ролю можа адыграць дадатковая да ангельскай беларуская школа беларускаеда. Яна зьяўляецца найважнейшым фактарам дзеля абароны перад нацыянальнай асыміляцыйнай нашага маладога пакаленьня, якое ўжо ня помніць Бацькаўшчыны або й нарадзілася на чужыне”¹¹³.

Часопіс „Навіны зь Беларусі” ў 1969 годзе паведаміў пра прысутнасць беларускае мовы ў Бэрлінскім Унівэрсытэце¹¹⁴. Інстытут Мовазнаўства АН БССР атрымаў з ГДР ліст вучонага славіста Карла Гудшміта, які паведамляў, што ў Бэрлінскім Унівэрсытэце імя Гумальта ўпершыню ўведзены спецыяльны курс беларускае мовы. Студэнты сталі вывучаць граматыку ды знаёміцца з творамі беларускіх пісьменьнікаў. „Навіны зь Беларусі” адзначаюць, што К. Гудшміт зрабіў грунтоўны разбор *Дыялекталягічнага атляса беларускае мовы* ды рэцэнзаваў бібліяграфічны ўказальнік па беларускаму мовазнаўству¹¹⁵.

Беларускаведныя заняткі вяліся таксама ў Чэхаславаччыне. Па звестках Вацлава Жыдліцкага, асноўны цэнтар беларусістыкі ў Чэхаславаччыне знаходзіўся ў Карлавым Унівэрсытэце ў Празе, але беларусазнаўчая праца не абмяжоўвалася толькі адным цэнтрам. Беларускае мова й літаратура даследаваліся многімі чэскімі й славацкімі славістамі. Каштоўным данаможнікам для спецыялістаў сталася бібліяграфічная публікацыя пра мовазнаўчую русістыку, украіністыку й беларусістыку ў сьвеце. Шмат было зроблена таксама ў галіне перакладу беларускай мастацкай літаратуры на чэскую й славацкую мовы. Найбольшай папулярнасьцю сярод чытачоў карыстаецца творчасць Васіля Быкава. Перакладаліся, між іншым, таксама творы Ўладзіміра Караткевіча й Аляксея Карпюка¹¹⁶.

У 1994 годзе беларуская мова загучала таксама ў сьценах Будапэшцкага Дзяржаўнага Унівэрсытэту, у Катэдры Ўсходнеславянскае й

¹¹³ Ст. Станкевіч, *Царква, школьніцтва, выдавецкія справы й праблемы асыміляцыі*, у: „Бацькаўшчына”, № 9 (445), Мюнхэн, 1 сакавіка 1959, с. 2.

¹¹⁴ *Беларуская мова на Бэрлінскім унівэрсытэце*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 5 (124), Нью-Ёрк, 15 сакавіка 1969, с. 6; спасылка на: „Чырвоная змена”, Мінск, 22 лютага 1969.

¹¹⁵ Тамсама.

¹¹⁶ *Беларуская мова ў Чэхаславаччыне*, у: „Беларус”, № 173, Нью-Ёрк, верасень 1971, с. 6.

Балцкае Філялэгіі, кіраўнік якой, Андраш Золтан, ачольваў адначасова Вугорскую Асацыяцыю Беларусістаў¹¹⁷.

7.3.2. Кніжныя выданьні

А. Падручнікі

„Беларус” зьвяртае ўвагу на вялікую ролю падручнікаў, па якіх можна вучыцца ня толькі ў школах, але й дома. Дзеля апрацоўкі новых падручнікаў і іх выданьня быў пакліканы Фонд Беларускіх Падручнікаў пры Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва¹¹⁸.

Пра выхад падручніка *Беларуская мова*¹¹⁹ аўтарства Валянтыны Пашкевіч, які ўбачыў сьвет у Канадзе ў 1974-1978 гадох, паведамляе Томас Э. Бэрд. На пачатак тлумачыць ён, што зьяўляецца прычынай выкарыстаньня ў падручніку іншых правапісных нормаў, чым у Беларусі. Т.Э. Бэрд паведамляе, што ў 1918 годзе выйшла першая *Беларуская граматыка для школ* Браніслава Тарашкевіча, якая адразу атрымала шырокае грамадзкае прызнаньне. Правапіс Тарашкевіча без афіцыйнага зацьверджаньня стаў агульнапрызнанай нормай і праіснаваў у навучальнай і выдавецкай практыцы былое Заходняе Беларусі да 1939 году, а ўсходняе Савецкае Беларусі да 1933 году, калі былі прынятыя зьмены ў правапісе з мэтай русыфікацыі беларускае мовы. Рэформа беларускага правапісу, дэкрэтаваная ў БССР ў 1933 годзе ў часе крутога завароту нацыянальнае палітыкі Сталіна на курс русыфікацыі ды „збліжэньня” – „злыцця”, была нічым іншым, як гвалтам над агульнапрызнанай ужо правапісанай нормай. Такія пачаткі й такая прычына правапіснае раздвоенасьці ў беларускім друку – адзначае Томас Э. Бэрд¹²⁰.

Два тамы В. Пашкевіч гэта першая практычная граматыка беларускае мовы па-ангельску.

„Падручнік «Fundamental Byelorussian» В. Пашкевіч мае шмат добрых рысаў. Ён падзелены на 29 разьдзелаў (18 у першым томе, 11 у другім); кожны разьдзел складаецца з тэксту да чытаньня, граматычнае часткі, практыкаваньняў для пісьмовае й вуснае працы, слоўнічка. Студэнту даецца ўгляд у розныя аспекты бела-

¹¹⁷ В. М., *Беларуская мова ў Вугорічыне*, у: „Беларус”, № 455, Нью-Ёрк, ліпень 1998, с. 3.

¹¹⁸ *Падручнікі перш за ўсё*, у: „Беларус”, № 194, Нью-Ёрк, чэрвень 1973, с. 2.

¹¹⁹ Томас Э. Бэрд, *V. Pashkevich. Fundamental Byelorussian – Беларуская мова. Edited by A. Adamovich. Toronto, Byelorussian-Canadian Coordinating Committee, Book 1, 1974, XII + 332 pp.; Book 2, 1978, XII + 422 pp. Illustrated*, у: „Запісы”, № 15, Нью-Ёрк 1957, с. 144-148.

¹²⁰ Тамсама, с. 145.

рускае гісторыі, быту, культуры, геаграфіі. Пры канцы кажнага тому даволі вялікія беларуска-ангельскія й ангельска-беларускія слоўнікі, якія разам ахопліваюць каля 20 000 словаў.

Карта, зьмешчаная ў 20-м разьдзеле, была-б больш даступнай для ўжываньня й карыснай, калі-б была зьмешчаная на самым пачатку кнігі. Фатаграфіі й малюнкi павялічаюць зацікаўленьне падручнікам, хоць у іх больш настальгіі ды выпадковага адлюстраваньня, як сыстэматычнае спробы ўлучыць наводчы ма-тар'ял пра Беларусь – «колішняга» або цяперашняга часу¹²¹.

У ацэнцы Томаса Э. Бэрда, у падручніку занадта сціплай зьяўляецца *Данаўняльная інфармацыя пра Беларусь*. Кожнай з закрану-тых тэмаў трэба было прысьвяціць прынамсі старонку: геаграфіі БССР, разьмеркаваньню жыхарства рэспублікі, вышэйшым навучальным установам, прыродным багаццям. Невялікія карты, малюнкi, прадумана падабраныя статыстычныя табліцы ажывілі б тэкст інфармацыі.

Аднак двухтомны падручнік зьяўляецца важным дасягненьнем у галіне навучаньня мовы – адзначае аўтар рэцэнзіі Томас Э. Бэрд.

Б. Слоўнікі

„Бацькаўшчына” паведамляе пра выхад з друку ў 1958 годзе ня-мецкамоўнага энцыкляпэдычнага зборніка *Малая Славянская Біягра-фія*¹²², у якім у альфабэтным парадку пададзеныя прозьвішчы духо-вых прадстаўнікоў (культурных і навуковых дзеячаў) славянскіх на-родаў: баўгараў, беларусаў, чэхаў, македонцаў, палякаў, расейцаў, сэрбаў, украінцаў і харватаў.

Сьпіс беларускіх прозьвішчаў зь біяграфічнымі дадзенымі да гэтага выданьня падрыхтавалі сябры Мюнхэнскай сэкцыі Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва пад кіраўніцтвам старшыні Станіслава Станкевіча. У выданьне *Малой Славянскай Біяграфіі* ўвайшло больш за 60 беларускіх прозьвішчаў, пачынаючы Еўфрасіньнай Полацкай і Аўрамам Смаленскім ды канчаючы Петрусём Броўкам, Аркадзем Куляшовам і іншымі прадстаўнікамі культурнага жыцьця ў БССР паловы ХХ стагодзьдзя.

Часопіс „Навіны зь Беларусі” паведамляе пра вялікую працу Рычарда Леванскага пад назовам *Бібліяграфія славянскіх слоўнікаў*. Другі том трохтомнае бібліяграфіі Р. Леванскага пачынаецца разьдзе-лам *Беларускія слоўнікі*, у якім слоўнікавыя выданьні пералічаныя па-

¹²¹ Тамсама, с. 146.

¹²² Ю. Дубовік, *Малая Славянская Біяграфія*, у: „Бацькаўшчына”, № 6 (442), Мюнхэн, 8 лютага 1959, с. 3.

водле разьдзелаў: слоўнікі афарызмаў, біяграфічныя, дыялекталгічныя, этымалгічныя, і гэтак далей. Беларускія слоўнікі, пералічаныя ў бібліяграфіі, сягаюць ад 1596 году, значыць году выданьня слоўніка Зізанія, да 1961 году. Усіх беларускіх слоўнікавых працаў за гэты час, паводле бібліяграфіі Леванскага, выйшла 98¹²³.

У 1966 годзе Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў ЗША выдаў *Прыказкі Лагойшчыны* Адама Варлыгі з прадмовай Рыгора Максімовіча¹²⁴, якая заканчваецца наступнай ацэнкай:

„Гэты зборнік (...) мае ня толькі строга навуковую – для этнографуў і моваведаў – але й шырэйшую практычную вагу й цікавасьць, як карысны падручны даведнік для беларускіх настаўнікаў, пісьменьнікаў, публіцыстаў, дый усіх іншых працаўнікоў слова й піра... і навуковыя, і практычныя вартасці зборніка не часовыя, а трывалкія...”¹²⁵

У кнізе сабрана больш за 1700 прыказак. Паводле іх ліку, зборнік гэты пяты ў чарзе за зборнікамі Фэдэроўскага, Насовіча, Дабравольскага й Ляцкага. Апрача прыказак, у зборніку зьмешчаныя 32 прывітаньні, 79 праклёнаў і 108 загадак.

Вітаўт Кіпель паведамляе пра слоўнікавыя выданьні на Захадзе пасля Другой Сусьветнай вайны¹²⁶. Да 1985 году сьвет убачылі такія слоўнікі, як: *Некаторыя праўніцкія тэрміны*, *Слоўнік юрыдычных беларускіх тэрмінаў*, *Маленькі беларуска-расейскі размоўнік*, *Краёвы слоўнік Лагойшчыны*, *Слоўнік беларускае літаратурнае мовы 19-га стагодзьдзя*, *Слоўнік нямецкіх запазычаньяў у беларускай мове*, першы том *Беларуска-грэцкага слоўніка*.

Другі том *Беларуска-грэцкага слоўніка* Яна Пятроўскага выйшаў друкам у 1985 годзе¹²⁷ (першая частка зьявілася ў 1983 годзе). В. Кіпель называе яго першым у беларускай лексыкаграфіі „ключом да багатае спадчыны старое Грэцы”.

„Беларус” паведамляе таксама пра перавыданьне Слоўніка Насовіча¹²⁸ заходнямецкім выдавецтвам Отта Загнэра. Рэцэнзуючы гэ-

¹²³ *Беларускія слоўнікі*, у: „Навіны зь Беларусі”, № 6 (53), Нью-Ёрк, 31 сакавіка 1966, с. 7; спасылка на: Радые Свабода, 6 сакавіка 1966.

¹²⁴ Псэўданім Вітаўта Тумаша.

¹²⁵ Н. А., *Прыказкі Лагойшчыны*, у: „Беларус”, № 115, Нью-Ёрк, лістапад 1966, с. 2.

¹²⁶ В. Кіпель, *Слоўнікі выдадзеныя й нявыдадзеныя*, у: „Беларус”, № 327, Нью-Ёрк, ліпень 1985, с. 6.

¹²⁷ *Грэцка-беларускі слоўнік*, у: „Беларус”, № 329, Нью-Ёрк, красавік – жнівень 1986, с. 6.

¹²⁸ *Перавыданьне Слоўніка Насовіча*, у: „Беларус”, № 343, Нью-Ёрк, студзень 1988, с. 8.

тае выданьне, брытанскі прафэсар Арнольд МакМілін напісаў, што Слоўнік Насовіча застаецца вартаснай лексыкаграфічнай крыніцай па сёньняшні дзень. Знаходзім у ім ня толькі характэрныя для беларускае мовы прыказкі, прымаўкі й іншыя народныя выразы ды ўрыўкі зь песьняў, але таксама багаты этнаграфічны матэрыял.

У выніку многіх гадоў карпатлівых мовазнаўчых і лексыкаграфічных высілкаў Яна Станкевіча паявілася фундамэнтальная ягоная праца – *Беларуска-расійскі слоўнік з падзагалоўкам – Вялікалітоўска-расійскі слоўнік*¹²⁹. У слоўніку пададзена агромністая колькасць словаў, размешчаных у альфавэтным парадку на 1305 старонках. Слоўнік выдадзены ў 1990 годзе ў Нью-Ёрку коштам і высілкамі Вялікалітоўскае (беларускае) Фундацыі імя Льва Сапегі¹³⁰.

Выдаўцы гэтай магутнай лексыкаграфічнай працы ва ўступным артыкуле тлумачаць асноўныя яе мэты. Найважнейшай мэтай слоўніка зьяўляецца азнаяменьне саміх беларусаў з багацьцем нацыянальнае мовы. Павінен ён выканаць ролю вычарпальнага тлумачальнага слоўніка беларускае народнае мовы. Адначасовы пераклад гэтага лексычнага багацьця ў расейскую мову быў задуманы таму, што, папершае: у выніку культурнае русыфікацыі большасьць беларусаў валодае расейскай мовай, часта лепш, чым сваёй роднай; па-другое, дасьледнікі славістыкі, ведаючы расейскую мову, могуць выкарыстаць гэты слоўнік для дасьледаваньня й беларускае мовы ды літаратуры. Выдаўцы ўпэўненыя, што лексычнае багацьце гэтага слоўніка зможа служыць асновай для апрацаваньня беларуска-ангельскага й падобных слоўнікаў у будучыні¹³¹.

Па словах аўтара *Беларуска-расійскага слоўніка*, зьяўляецца ён адначасова слоўнікам жывой народнай мовы ды беларускай літаратурнай мовы.

„Нацыянальна ўсведаміўшыся ў 1909 г., пачаў я усюдых запісваць словы беларускія. Пазьней выпісваў таксама з фольклёру й літаратуры. Такім парадкам, падаваны Слоўнік ё слоўнікам жы-

¹²⁹ Ян Станкевіч, *Беларуска-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*, Нью-Ёрк 1990, 1305 с.

¹³⁰ Я. Станкевіч заснаваў Фундацыю, будучы на эміграцыі ў ЗША. Галоўная мэта яе – памагчы выдаць навуковыя працы Я. Станкевіча ды іншых беларускіх навукоўцаў. Аўтар слоўніка аддаў Фундацыі ўсю сваю ашчаднасьць, а пазьней тэстамэнтам сваю маёмасьць.

Набор слоўніка й канчатковае апрацаваньне слоўнікавага матэрыялу выканаў сябра Фундацыі й аўтараў сын – Юрка Станкевіч.

¹³¹ *Ад выдаўцоў слоўніка, у: Беларуская-расійскі (Вялікалітоўска-расійскі) слоўнік*, Нью-Ёрк 1990, с. II.

вое народнае мовы й заразом літаратурнае мовы беларускае. (...) Да Слоўніка я браў ня толькі з найболей захавалае мовы беларускае, але, з прыгоды, троху й з прасьцягаў з ладным або й вялікім уплывам расійскім (Паўночная Пскоўшчына, сярэдня Цьвершчына, заходняя часьць зямлі старавечных Вяцічаў) і на т з дальшае ўсходняе часьці Вяцічаў аж да граніцы з Мардвою на ўсходзе. Зьясьняльны Слоўнік Даляў ё ня толькі расійскі, але й беларускі...¹³²

Ян Станкевіч падкрэсьлівае, што апрача народнае мовы, карыстаўся таксама старой літаратурнай мовай ды *Аль Кітабам*.

Пішучы пра заданьні слоўніка, Я. Станкевіч звяртае ўвагу на яго практычнае значэньне. Слоўнік прызначаны перш за ўсё да вывучэньня беларускае мовы, а таксама можа дапамагчы ў вывучэньні расейскае мовы. Аўтар адзначае, што з прычыны сваіх гукавых асаблівасьцяў і націску беларускую мову досыць цяжкая вывучыць небеларусам. З гэтае прычыны ў слоўніку падаецца шмат канчаткаў скланеньня й спражэньня, а таксама націск.

У слоўніку падаецца іншы альфавэтны парадак ад агульнапрынятага ў кірылічных тэкстах. Ян Станкевіч прапануе наступны парадак літар: **о, а, э, б, г, г', х, д, е, ё, я, дз, дж, з, ж, і, й, к, л, м, н, ф, п, р, с, ш, т, в, у, ў, ь, ц, ч, ы, ю**¹³³.

У слоўніку адзначаецца месца запісу кожнага беларускага слова, альбо паведамляецца, зь якой крыніцы яно выпісана. Месца запісу паказана скарачэньнем назову павету, а калі слова запісана ў малой мясцовасьці, тады да яе дадаецца яшчэ назоў павету ў скарачэньні. У лексыцы, выпісанай са Слоўніка Даля, паданья толькі губэрні.

З пэўным абмежаваньнем, словы ў слоўніку раскладзены ў альфавэтным парадку. Амонімы пададзеныя ў розных слоўнікавых артыкулах толькі тады, калі яны рознага паходжаньня. Калі існуюць два ці болей словаў аднаго паходжаньня, але яны належаць да розных часьцін мовы, дык кожнае зь іх друкуецца асобным артыкулам, напрыклад, *край* у значэньні расейскага слова 'страна' (*Паехалі жыць у чужы край; У сваім краю як у раю*) і *край* у значэньні расейскага 'возле, около' (*Палажылі сына край дарожкі, а нявестачку край даліначкі*).

Таксама калі словы таго самага паходжаньня й формы, але адрозьніваюцца значэньнем і націскам, дык друкуюцца асобнымі

¹³² *Ад аўтара. Заданьні слоўніка*, тамсама, с. IX.

¹³³ Абгрунтаваньне такога парадку літар глядзі ў разьдзеле *Асаблівасьці беларускае мовы. Альфавэт. Спробы рэфармаваньня кірыліцы*, с. 15.

артыкуламі, напрыклад, *сіліць* у значэнні расейскага ‘подкреплять пищею силы’ (*Сілі, куме, дзеткі свае*) і *сіліць* у значэнні расейскага ‘принуждать’ (*Ня сіль яго, калі ня хоча ніць*)¹³⁴.

На канцы слоўніка выпісаныя крыніцы, з якіх узятыя словы, а гэта: слоўнікі ды крыніцы этнаграфічныя й гістарычныя, а таксама літаратура ды сьпіс мясцовасьцяў.

Юрась Бушлякоў у публікацыі *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага турызму*¹³⁵ піша, што аўтар слоўніка, выходзячы з практычных меркаваньняў – беспасярэдняга карыстаньня чытачамі з лексычнага багацьця слоўніка, ня ставіў сабе задачы стварыць нарматыўны слоўнік. Яго мэтай стала творчае апрацаваньне лексычнага патэнцыялу беларускае мовы¹³⁶. Гэта хутчэй за ўсё „творчы збор моўных фактаў шырокага прасторавага й часовага аб’ёму, які працягвае шэраг, распачаты аўтарскімі слоўнікамі І. Насовіча і В. Ластоўскага”¹³⁷ – уважаюць Вінцук Вячорка й Сяргей Шупа.

Ю. Бушлякоў паведамляе, што выданьне, зьмяшчаючы больш за 60 тысяч артыкулаў, спалучае рысы перакладнога, тлумачальнага й дыялектнага слоўнікаў.

„Аўтар увёў у слоўнік матэрыялы з шэрагу лексыкаграфічных працаў сваіх папярэднікаў і сучасьнікаў. І. Насовіча («Слоўнік беларускай мовы»), Ул. Даля («Толковый словарь живого великорусского языка»), М. Гарэцкага («Невялічкі беларуска-маскоўскі слоўнік», «Маскоўска-беларускі слоўнік» (разам з братам Гаўрылам), В. Ластоўскага («Расійска-крыўскі (беларускі) слоўнік»), С. Некрашэвіча і М. Байкова («Беларуска-расійскі слоўнік»), Ул. Дабравольскага («Смоленский областной словарь»), П. Растаргуева («Северско-белорусский говор»), М. Каспяровіча («Віцебскі краёвы слоўнік»), М. Шатэрніка («Краёвы слоўнік Чэрвеншчыны»), З. Верас («Беларуска-польска-расейска-лацінскі ботанічны слоўнік»), Ф. Янкоўскага («Дыялектны слоўнік»), Г. Юрчанкі («Дыялектны слоўнік (з гаворак Месціслаўшчыны)»), А. Варлыгі («Краёвы слоўнік Лагойшчыны») і інш., а таксама лексыку з старабеларускіх крыніц (Баркалабаўскага летапісу, «Аль-Кітаба», Скарынавай Бібліі, Статуту Вялікага Княства Літоўскага й інш.), з мастацкай літаратуры (творы В. Адамчыка, К. Акулы, Я. Брыля, М. Гарэцкага, Ц. Гартнага, А. Гаруна, Ул. Дубоўкі, Я. Коласа, Л. Калюгі, М. Кавыля, М. Крушыны, Я. Купалы, М. Лынькова, А. Ма-

¹³⁴ Тамсама, с. XII.

¹³⁵ Юрась Бушлякоў, *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага турызму*, у: Ян Станкевіч. Збор твораў у двух тамах, т. 2, Менск 2002, с. 534-578.

¹³⁶ Тамсама, с. 554.

¹³⁷ В. Вячорка, С. Шупа, *Станкевіч Ян*, у: Беларуская мова, Мінск 1994, с. 531.

каёнка, Я. Пушчы, А. Салаўя й інш.) ды словы, сабраныя ў дзялекталягічных экспедыцыях і ўзьніклыя ў выніку індывідуальнай словатворчасці”¹³⁸.

Новы імпульс да лексыкаграфічнае працы дало абвяшчэнне дзяржаўнай незалежнасці Беларусі. На гэтай хвалі апэратыўным водгукам на ўзрослы попыт стаўся *Беларуска-ангельскі й Ангельска-беларускі слоўнік (Byelorussian-English English-Byelorussian Dictionary)* аўтарства Аляксандра Ушкевіча й Аляксандра Зэзуліна, выданы ў Нью-Ёрку ў 1992 годзе. Слоўнік налічвае каля 6500 словаў і падае практычную транскрыпцыю беларускай і ангельскай лексыкі.

„Нягледзячы на некаторыя істотныя хібы й памылкі слоўніка, трэба вітаць ягонае з’яўленне – упершыню на слоўнікавай паліцы ў сусветных кнігарнях наша мова заняла даўно належнае ёй месца”¹³⁹.

Зьміцер Саўка паведамляе на старонках „Запісаў” пра ідэю складання *Стараславянска-беларускага слоўніка*¹⁴⁰, якая ўзьнікла з прычынаў ня толькі практычнага й акадэмічнага характару, але таксама й палітычнага.

„Практычна-акадэмічныя матывы» прадыктаваныя неабходнасцю такога слоўніка для пэўнага кола карыстальнікаў, найперш для тых, хто знаёміцца са стараславянскімі тэкстамі як носьбітамі хрысціянскае навукі (праваслаўныя багаслоўцы, сэмінарысты), а таксама для тых, хто вывучае стараславянскую мову зь лінгвістычнымі мэтамі (студэнты-філэлягі ды інш.). (...)

Таксама стараславянска-беларускі слоўнік можа мець практычнае значэнне: яго матэрыял можа быць скарыстаны пры складанні баўгарска-беларускага, македонска-беларускага й нават расейска-беларускага слоўніка (у дачыненні да стараславянскіх запазычанняў у расейскай мове).

«Палітычны аспект» гэтай задуме надае той факт, што расейская філялягічная навук да апошняга часу намагалася падтрымаць пачуццё шчыльнае лучнасці расейскай і стараславянскай (у форме царкоўнаславянскай) моваў, што вылівалася ў ігнараванне неабходнасці стварэння стараславянска-расейскіх

¹³⁸ Юрась Бушлякоў, *Ян Станкевіч як ідэоляг беларускага моўнага турызму*, у: Ян Станкевіч. Збор твораў у двух тамах, т. 2, Менск 2002, с. 553.

¹³⁹ С. К., *Да гісторыі англа-беларускае лексыкаграфіі*, у: „Беларус”, № 388, Нью-Ёрк, сакавік 1992, с. 6.

¹⁴⁰ Зьміцер Саўка, *Стараславянска-беларускі слоўнік*, у: „Запісы”, Нью-Ёрк, № 24, 1999, с. 236-252; № 25, 2001, с. 149-166.

слоўнікаў (такія слоўнікі зьявіліся толькі ў апошнія гады). У выніку – большасць нават гуманітарна адукаваных людзей у Беларусі (а пагатоў у Расеі) атаесамліваюць праславянскую мову (правому, ад якой утварыліся іншыя славянскія мовы) і стараславянскую мову (мову, якая ўтварылася ад праславянскае мовы).

Такім чынам, стараславянскае ў сьвядомасьці шырэйшых колаў зьвязваецца з расейшчынай, што не адпавядае сапраўднаму стану рэчаў¹⁴¹.

Стараславянская мова зрабіла выключны ўплыў на разьвіцьцё старабеларускае мовы, асабліва на першым этапе яе разьвіцьця. Аж да позьняга сярэднявечча ёю паслугоўваліся як моваю літургіі ў Вялікім Княстве Літоўскім. На Беларусі ўзьнікла многа кніг на стараславянскай мове. Правобразам стараславянска-беларускага слоўніка зьяўляюцца глосы ў скарынаўскіх выданьнях. Значыць, у беларусаў ёсьць працяглая гісторыя карыстаньня стараславянскай мовай без пасярэдніцтва трэцяга боку – заўважае Зьміцер Саўка.

На старонках 24-25 нумароў „Запісаў” апублікаваная частка слоўніка на літары **Б**¹⁴² і **В**¹⁴³.

У 2001 годзе ў Нью-Ёрку выйшла праца Вітаўта Кіпеля й Зьмітра Саўкі *Беларускія слоўнікі й энцыкляпэды*¹⁴⁴. Асноваю для гэтае бібліяграфічнае працы сталася картатэка, якая паўстала й папаўнялася на працягу 1960-1990-х гадоў. Штуршком для ўзьнікненьня картатэкі сталася жаданьне давесці, што беларусы маюць пэўныя дасягненьні ў лексыкаграфічнай працы, і што беларуская мова такая ж багатая, як іншыя славянскія мовы. Беларусы ў эміграцыі стараліся зьмяніць падыход навуковаў грамадзкасьці Захаду, для якой было характэрнае русафільства, да славістыкі, каб не абмяжоўваць яе толькі да русістыкі й расейскае мовы.

„Таму пры сутыкненьні з багатымі радовішчамі лексычнага матэрыялу ўзмацнялася-выкрышталізоўвалася перакананьне на квантатывнай базе паказаць, што беларускае слоўніцтва рознабакова, шматгранна разьвітае. Рэсурсы беларускага слоўніцтва – закумуляваныя ў народнай мове, ідыяматыцы, у гістарычным справаводстве, у немалых тэрміналягічных зборах – гэта гарант нашага існаваньня як суверэннай нацыі”¹⁴⁵.

¹⁴¹ Тамсама, № 24, с. 236-237.

¹⁴² Тамсама, с. 237-252.

¹⁴³ Тамсама, № 25, с. 149-166.

¹⁴⁴ Вітаўт Кіпель, Зьміцер Саўка, *Беларускія слоўнікі й энцыкляпэды*, Нью-Ёрк 2001, 570 с.

¹⁴⁵ Вітаўт Кіпель, *40 гадоў бібліяграфічнага зьбіраньня*, тамсама, с. VIII.

Гэтая бібліяграфічная праца – як адзначае З. Саўка – зьяўляецца першай спробай складання бібліяграфіі беларускіх слоўнікаў (у тым ліку й энцыклапэдычных) без тэматычнага, часовага, прасторавага ці якога іншага абмежавання. Гэтая праца можа паслужыць фундаментам „для выканання аднаго з найважнейшых заданняў беларускага мовазнаўства – пабудовы ўнівэрсальнае электроннае базы беларускае мовы, якая дасьць шырокі й трывалы грунт для стварэння слоўнікаў разнастайнае тэматыкі й прызначэння”¹⁴⁶.

Аўтары адмовіліся ад групавання матэрыялу па тэматычным прынцыпе.

„Такі падыход тлумачыцца тым, што ці ня большая частка слоўнікаў можа быць улучаная не ў адну, а ў дзве або некалькі тэмаў. Такім чынам, колькі тэмаў закранае слоўнік, столькі разоў ён згадваўся б у адпаведных месцах бібліяграфіі. Гэта выклікала б значнае (магчыма, у некалькі разоў) павелічэнне аб’ёму кнігі й наўрад спрасьціла б карыстаньне ёю”¹⁴⁷.

У слоўнік уваходзяць тры каталёгі: каталёг выданняў і публікацыяў, каталёг рукапісаў і картатэкаў ды каталёг электронных слоўнікаў, а таксама сем паказнікаў: паказнік паводле тыпу слоўніка, тэматычны паказнік, моўны паказнік, асабовы паказнік, геаграфічны паказнік, паказнік паводле месца выдання й паказнік паводле году выдання. Матэрыял у каталёгах зарганізаваны ў артыкулы, разьмешчаныя ў альфабэтным парадку. Дзякуючы такой структуры гэтай бібліяграфічнай працы, вельмі проста й зручна ёю карыстацца.

Пра вялікае зацікаўленьне беларускай лексыкай ды ейнае багацьце сьведчыць агромністая колькасьць слоўнікавых працаў: каталёг выданняў і публікацыяў зьмяшчае 2181 артыкул, каталёг рукапісаў і картатэкаў – 129 артыкулаў, а каталёг электронных слоўнікаў налічвае 10 такіх слоўнікаў.

В. Мастоцкая літаратура

„Бацькаўшчына” паведамляе пра заканчэньне друкаваньня тому выбраных твораў найвялікшага беларускага паэта й нацыянальнага прарока Янкі Купалы¹⁴⁸. Зборнік *Спадчына* папярэджаны грунтоўным уступным артыкулам аб жыцьці й творчасьці Купалы, прадмовай ад

¹⁴⁶ Зьміцер Саўка, *Асноўныя заўвагі для карыстальнікаў*, тамсама, с. X.

¹⁴⁷ Тамсама, с. XVII.

¹⁴⁸ *Эміграцыйнае выданьне твораў Янкі Купалы*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 4-5 (186-187), Мюнхэн, 31 студзеня 1954, с. 1.

Камісіі, што склала зборнік, кароткімі даведкамі пра Купалу ў ангельскай, французскай, нямецкай і гішпанскай мовах ды бібліяграфіяй друкаваных твораў Купалы й важнейшых літаратурных працаў пра паэта. У зборніку зьмешчаны фотаздымкі Купалы з розных пэрыядаў яго жыцця.

„Бацькаўшчына” паведамляе таксама пра абвяшчэньне ліпеня месяцам беларускай кнігі¹⁴⁹, у якім супрацоўнікі й прыхільнікі газэты ва ўсіх краінах расьсяленьня беларусаў праводзілі збор складкаў на Выдавецкі Фонд Беларускае Кніжкі. Выдавецтва „Бацькаўшчыны” верыла, што беларусы разумеюць важнасьць і значэньне беларускага друкаванага слова – як найлепшых твораў клясыкаў беларускае літаратуры, гэтак і эміграцыйных пісьменьнікаў. Выдавецтва „Бацькаўшчыны” мела добры досвед з 1953 году, калі са складак на Выдавецкі Фонд Беларускае Кніжкі ўдалося выдаць *Запіскі Самсона Самася* Андрэя Мрыя ды *Нядолю Заблоцкіх* Лукаша Калюгі.

7.3.3. Праца навуковых цэнтраў

Беларускія эміграцыйныя газэты шырока інфармавалі пра культурна-навуковую дзейнасьць беларусаў у эміграцыі.

А. Інстытут Вывучэньня СССР у Мюнхэне

Станіслаў Станкевіч у публікацыі пра мюнхэнскі Інстытут Вывучэньня СССР¹⁵⁰ падсумоўвае супрацоўніцтва беларусаў з гэтым Інстытутам, якое пачалося ў 1954 годзе.

Інстытут Вывучэньня СССР – гэта вольная карпарацыя вучоных эмігрантаў з Савецкага Саюзу, а матэрыяльна падтрымліваў яго Амэрыканскі Камітэт Вызваленьня. Сваёй шырокай навуковай дзейнасьцю ў розных галінах дасьледаваньня жыцця й праблематыкі Савецкага Саюзу й публікацыямі сваіх навуковых працаў як у мовах народаў Савецкага Саюзу (расейскай, беларускай, украінскай), гэтак і галоўных мовах Захаду (ангельскай, нямецкай і французскай) ды Блізкага Ўсходу (турэцкай і арабскай), Інстытут за 10 гадоў працы здабыў шырокую папулярнасьць і аўтарытэт у навуковых колах вольнага сьвету.

Ужо ў канцы 1954 году была зарганізаваная Беларускае Рэдакцыя Інстытуту, якая, пачынаючы з 1955 году, пачала выдаваць пэрыя-

¹⁴⁹ *Ліпень – месяцам беларускай кніжкі*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 20-21 (202-203), Мюнхэн, 30 траўня 1954, с. 1.

¹⁵⁰ Ст. Станкевіч, *Інстытут Вывучэньня СССР і Беларусы*, у: „Бацькаўшчына”, № 26 (510), Мюнхэн, 3 ліпеня 1960, с. 3-4.

дычныя беларускія зборнікі навуковых артыкулаў у беларускай і ангельскай мове, а таксама й паасобныя манаграфіі ў беларускай, расейскай, ангельскай і нямецкай мовах. За 5 гадоў працы ў Інстытуце было выдадзена 12 кніг *Беларускага Зборніка* ў беларускай мове і 8 кніг *Беларускага Зборніка (Belorussian Review)* у ангельскай мове. Па-ангельску перадрукоўваліся найлепшыя артыкулы зь беларускай вэрсіі *Зборніка*.

Апрача пэрыядычных выданняў, Інстытут за гэты час апрацаваў 9 манаграфіяў на беларускія тэмы ў беларускай, расейскай, ангельскай і нямецкай мовах. Артыкулы й працы на беларускія тэмы зьмяшчаліся таксама ў агульнаінстытуцкіх выданнях у розных мовах, як, прыкладам, у навуковым зборніку ў нямецкай мове *Sowjetstudien*. Апрача працы ў Інстытуце ў Беларускай Рэдакцыі, беларусы зьяўляліся таксама адказнымі рэдактарамі такіх агульнаінстытуцкіх навуковых пэрыёдыкаў, як зборнік у ангельскай мове для Паўдзённа-Ўсходняй Азіі *Studies on the Soviet Union*, зборнік у гішпанскай мове для Лацінскай Амэрыкі *Estudios sobre la Union Sovietica* і тыднёвы *Аналіз бягучых падзеяў у СССР* у ангельскай і расейскай мовах, які служыў як дапаможнік для заходняе прэсы й студэнтаў заходніх універсітэтаў, якія займаліся вывучэньнем савецкіх праблемаў¹⁵¹.

Б. Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку

Жыцьцё ў Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва ў Нью-Ёрку вызначалася – і вызначаецца надалей – вялікай актыўнасьцю. Праводзілася шмат навуковых сустрэчаў. Я назову толькі тыя некаторыя сустрэчы, на якіх закраналіся пытаньні беларускае мовы.

Між іншым, у 1959 годзе з дакладамі выступілі: Антон Адамовіч – *Сорак год беларускае літаратуры ў БССР* ды Вітаўт Тумаш – *Беларушчына ў польскім слоўніку*¹⁵².

На навуковым паседжаньні БІНІМ 13 лютага 1960 году было пастаноўлена пачаць збор матэрыялаў і грошай на чарговую кнігу літаратурна-мастацкага часопіса Інстытуту *Конадні*, якая мела друкавацца ў Нью-Ёрку, а таксама выдаць збор твораў Алеся Гаруна, у сувязі з 40 ўгодкамі сьмерці пісьменьніка. Рэдагаваньне зборніка было даручана Антону Адамовічу, а ягонае выданьне згадзілася ўзяць на сябе Выдавецтва „Бацькаўшчыны” ў Мюнхэне. Была прынята таксама

¹⁵¹ Тамсама.

¹⁵² У *Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва*, у: „Бацькаўшчына”, № 19 (455), Мюнхэн, 10 траўня 1959, с. 4.

пастанова пачаць складаньне ангельска-беларускага й беларуска-ангельскага слоўніка ў аб'ёме больш за 50 тысяч словаў. Дзеля гэтага была паклікана камісія ў складзе: Антон Адамовіч, Вітаўт Кіпель і Вітаўт Тумаш¹⁵³.

12 чэрвеня 1966 году на IV Зьездзе БІНіМ у Нью-Ёрку былі прачытаныя рэфэраты, прысьвечаныя „Нашай Ніве” ў сувязі з 60 угодкамі выхаду гэтай газэты. А. Адамовіч у рэфэраце *Гістарычнае месца „Нашае Нівы”* спыніўся на палітычным і культурным значэньні газэты. В. Тумаш даў інфарамцыю пра далёкую папярэдніцу „Нашай Нівы” – „Навіны Грозныя”. Рэфэрат Я. Запрудніка быў на тэму: *Справа аўтаноміі Беларусі ў Першай Дзяржаўнай Думе Расеі, дачыненне да яе газэты „Наша Ніва” і пытаньне інтэрпрэтацыі беларускага гістарычнага працэсу*. С. Станкевіч у рэфэраце *Доля „Нашае Нівы” і нашаніўства ў БССР* разгледзеў спробы рэабілітацыі „Нашай Нівы” ў беларускім падсавецкім друку¹⁵⁴.

У 1984 годзе ў Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва Зора Кіпель чытала рэфэрат на тэму *Беларускі рукапіс XVI стагодзьдзя – „Повесьць аб Трышчане”*¹⁵⁵.

Беларускі Інстытут Навукі й Мастацтва запрашаў многіх гасьцей з розных краінаў сьвету.

У 1979 годзе айцец Аляксандар Надсан, дырэктар Беларускае Бібліятэкі й Музэю імя Францішка Скарыны ў Лёндане выступіў у Нью-Ёрку з рэфэратам *Асаблівасьці беларускага скоранісу XVI-XVII стагодзьдзя*¹⁵⁶. У 1988 годзе ў БІНіМ-е А. Надсан рабіў даклад пра пашырэнне беларускіх выдавецтваў на Беларусі ў XVI-XVII стагодзьдзях¹⁵⁷.

В. Зубкоўскі наведамляе пра лекцыю Аляксандра Баршчэўскага, якая адбылася ў Гарадзкім Унівэрсытэце ў Нью-Ёрку 10 чэрвеня 1981 году на тэму *25-годзьдзе Катэдры Беларускае Філялёгіі пры Варшаўскім Унівэрсытэце*. Пасьля лекцыі было шмат пытаньняў ад слухачоў пра беларускія школы на Беласточчыне, студэнцкае жыцьцё

¹⁵³ *Зь беларускага жыцьця. У Беларускім Інстытуце Навукі і Мастацтва*, у: „Бацькаўшчына”, № 22 (506), Мюнхэн, 5 чэрвеня 1960, с. 4.

¹⁵⁴ *У Беларускім Інстытуце Навукі й Мастацтва*, у: „Беларус”, №№ 111-112, Нью-Ёрк, ліпень – жнівень 1966, с. 3.

¹⁵⁵ В. Кіпель, *Навукова-культурная хроніка*, у: „Запісы”, № 20, Нью-Ёрк 1992, с. 155.

¹⁵⁶ В. Кіпель, *Зь беларускае навукова-культурнае хронікі 1979 году*, у: „Запісы”, № 17, Нью-Ёрк 1983, с. 239.

¹⁵⁷ Тамсама, с. 165.

ў Варшаве ды сытуацыю беларусаў у Польшчы¹⁵⁸. Падобнага тыпу сустрэча з госьцем з Польшчы адбылася таксама 28 чэрвеня 1981 году ў Полацку, што разьмешчаны ў Стронгсвіле недалёка Кліўлэнду ў штаце Агаё¹⁵⁹, ды 19 ліпеня ў Ратгерскім Унівэрсытэце ў Нью-Брансуіку ў штаце Нью-Джэрзі¹⁶⁰. Аўдыторыя была шырокая: студэнты й беларуская грамада зь Нью-Брансуіку, Саўт-Рывэра й ваколіцаў. Пра дзейнасьць Катэдры Беларускай Філялёгіі Варшаўскага Унівэрсытэту ды працу Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства ў Польшчы А. Баршчэўскі гаварыў у Нью-Ёрку таксама 16 верасня 1987 году, куды прыбыў на запросіны Куінскага Каледжа. У сваю чаргу прыбылы разам Альбэрт Барташэвіч паведаміў прысутным пра ход працы над двухтомным беларуска-польскім слоўнікам¹⁶¹.

Сябры Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва прымалі актыўны ўдзел у розных навуковых канфэрэнцыях.

Ад 17 да 24 красавіка 1974 году ў Гарадзкім Каледжы ў Нью-Ёрку вялася сэрыя лекцыяў пад агульным назовам *Беларуская культурная спадчына ў Амэрыцы*. На лектараў курсу беларусаведы былі запрошаныя Янка Запруднік і Вітаўт Кіпель¹⁶².

25-27 красавіка 1975 году ў сталіцы Канады, Атаве, адбыліся Дні Беларусаведных Студыяў, падчас якіх з рэфэратамі, між іншым, выступілі: Вітаўт Тумаш – *Беларусаведныя дасьледваньні й публікацыі ў ЗША*, Фрэнк Сысын – *Пэрспэктывы разьвіцьця ўкраінаведы й беларусаведы ў Паўночнай Амэрыцы*, Антон Адамовіч – *Беларускія пісьменьнікі на паўночна-амэрыканскім кантынэнце*, Станіслаў Станкевіч – *Беларускія савецкія пісьменьнікі ў Паўночнай Амэрыцы й пра Амэрыку*¹⁶³.

Беларускія пытаньні закраналіся таксама ў Гамільтоне (Канада) на навуковай канфэрэнцыі *Мовы й літаратуры нерасейскіх народаў*, дзе пра гісторыю беларускамоўнае літаратуры распавёў Арнольд МакМілін зь Лівэрпульскага Унівэрсытэту¹⁶⁴.

¹⁵⁸ В. Зубкоўскі (псэўданім Вітаўта Кіпеля), *Лекцыі праф. А. Баршчэўскага*, у: „Беларус”, № 292, Нью-Ёрк, жнівень – верасень 1981, с. 2.

¹⁵⁹ Полацкі, *Незабыўная сустрэча*, тамсама.

¹⁶⁰ В. Зубкоўскі (псэўданім Вітаўта Кіпеля), *Лекцыі праф. А. Баршчэўскага*, тамсама.

¹⁶¹ *Вечар з прафэсарамі з Варшавы*, у: „Беларус”, № 340, Нью-Ёрк, кастрычнік 1987, с. 4.

¹⁶² *Беларусаведа ў Гарадзкім Каледжы ў Нью-Ёрку*, у: „Беларус”, № 205, Нью-Ёрк, травень 1974, с. 5.

¹⁶³ Я. З. (крыптонім Янкі Запрудніка), *Дні Беларусаведных Студыяў у Атаве*, у: „Беларус”, № 219, Нью-Ёрк, ліпень 1975, с. 5.

¹⁶⁴ Р. Жук-Грышкевіч, *Мовы й літаратуры нерасейскіх народаў*, у: „Беларус”, № 235, Нью-Ёрк, лістапад 1976, с. 5.

У 1978 годзе на 10 канфэрэнцыі для Падтрыманьня Славянаведы, што адбывалася ва Ўнівэрсытэце ў Калюмбус (штат Агаё) белару-саведныя рэфэраты чыталі: Тэрэза Олт – *Стан беларускай і ўкраінскай лексыкаграфіі ў БССР і УССР* і Вітаўт Кіпель – *Крыніцы для дасьледаваньня беларускай гісторыі ў бібліятэках ЗША*¹⁶⁵.

У 1981 годзе ў Адзеле Асьветы штату Нью-Джэрзі Вітаўт Кіпель чытаў рэфэрат для настаўнікаў аб праблемах вывучэньня славянскіх моваў, у тым ліку й беларускае¹⁶⁶.

Годам пазьней у Нью-Брансуіку ў Штатным Унівэрсытэце Нью-Джэрзі адбылася канфэрэнцыя, прысьвечаная праблемам вывучэньня нацыянальных моваў у дапаўняльных школах, на якой аб значэньні вывучэньня нацыянальных моваў ад імя беларускае грамады выступіў В. Кіпель. У Вашынгтоне прайшла канфэрэнцыя Асацыяцыі Амэрыканскіх Славістаў, на якой Томас Бэрд прачытаў рэфэрат *Русыфікацыйныя працэсы ў БССР*¹⁶⁷.

У 1983 годзе ва Ўнівэрсытэце Штату Масачузэце у горадзе Амгэрт была прачытаная сэрыя лекцыяў зь гісторыі разьвіцьця беларускае мовы. Была таксама зладжаная выстава друкаў з галіны беларускага мовазнаўства, якія друкаваліся на Захадзе. У Вашынгтоне ў Джорджтаўнскім Унівэрсытэце В. Кіпель выступіў з дакладам *Беларускі дакумэнтальны друк у часе Другой Сусьветнай вайны*. Ад другой паловы ліпеня да 1 верасьня ў Публічнай Бібліятэцы Нью-Ёрку адбывалася выстава этнічнага друку гораду. Беларускаю частку выставы ладзіла Зора Кіпель, супрацоўніца бібліятэкі¹⁶⁸.

Выстава беларускай кнігі ладзілася таксама ў 1986 годзе ў Манашкім Унівэрсытэце ў Мэльбурне (Аўстралія). Прэзэнтавалася там каля 200 кніг, выдрукаваных у БССР і па-за межамі Беларусі.

У сваю чаргу ў Беларускім Грамадзкім Цэнтры ў Таронце (Канада) была адчыненая выстава, прысьвечаная юбілею газэты „Наша Ніва”.

У гэтым жа годзе ў Нью-Арлеан (штат Люізіяна) адбылася 18 гадавая канфэрэнцыя Амэрыканскае Асацыяцыі Славянаведаў. У канфэрэнцыі ўзялі ўдзел: Зора Кіпель – *Раньнія беларускія друкі ў кні-*

¹⁶⁵ Вітаўт Кіпель, *Удзел беларускіх навукоўцаў у навуковых канфэрэнцыях 1978 г., у: „Запісы”, № 16, Нью-Ёрк 1978, с. 155.*

¹⁶⁶ Тамсама, с. 193-194.

¹⁶⁷ В. Кіпель, *Зь беларускае навукова-культурнае хронікі, у: „Запісы”, № 19, Нью-Ёрк 1989, с. 173-174.*

¹⁶⁸ Тамсама, с. 176-177.

газборах амэрыканскіх бібліятэкаў і Вітаўт Кіпель – Беларускія кнігазборы ў амэрыканскіх унівэрсытэцкіх бібліятэках¹⁶⁹.

У 1992 годзе ў Публічнай Бібліятэцы Нью-Ёрку Зора Кіпель чытала даклад для бібліятэкараў – славістаў *Праблемы перадаваньня кірылічнага шрыфту і моўныя нюансы ў бібліятэчнай кампютэрнай сыстэме Злучаных Штатаў*. У Кліўлэндзе Публічная Бібліятэка ладзіла выставу *Новыя беларускія друкі*, у якую былі ўлучаныя як друкі зь Беларусі, гэтак і з замежжа¹⁷⁰.

У 1994 годзе ў Фундацыі імя Пётры Крэчэўскага Алена Юрэвіч выступіла з дакладам пра стан мовазнаўчае працы ў Беларусі¹⁷¹.

У 1995 годзе ў Іслачы непадалёк Менску Зора й Вітаўт Кіпелі ўзялі ўдзел у канфэрэнцыі *Незалежная прэса: свабода й адказнасьць*¹⁷².

У 1997 годзе ў Чэскай Нацыянальнай Бібліятэцы ў Празе адбылася канфэрэнцыя, прысьвечаная 480-м угодкам беларускага кнігадрукаваньня, у якой ад Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва ўдзел узялі Зора й Вітаўт Кіпелі¹⁷³.

В. Беларуская Бібліятэка імя Францішка Скарыны ў Лёндане

Найбольшым цэнтрам беларусаведы ў Заходняй Эўропе зьяўляецца Беларуская Бібліятэка імя Францішка Скарыны ў Лёндане. У Бібліятэцы сабраны багаты і ўсебаковы матэрыял зь гісторыі, літаратуры, мовы, фальклёру й эканомікі Беларусі. Знаходзяцца ў ёй вельмі рэдкія кнігі з XVI стагодзьдзя (нават Біблія Ф. Скарыны, Аль-Кітаб) ды тыя, якія выходзілі пазьней, у тым ліку і ў Савецкай Беларусі. Некаторыя зь іх, напрыклад з 1920-х гадоў, часта немагчыма атрымаць у самой Беларусі, таму што многія зь іх былі знішчаныя ў часе пагромнага сталінскага паходу супраць беларускай культуры ў 1930-х гадох – адзначае на старонках „Беларуса” Васіль Глазкоў¹⁷⁴. Сабраныя таксама рэдкія цяпер выданьні, што ад 1920 году да 1939 выдаваліся ў Заходняй Беларусі, а таксама па ўсёй Беларусі ў пэрыяд ня-

¹⁶⁹ Тамсама, с. 159-160.

¹⁷⁰ В. Кіпель, *Хроніка навукова-культурнага жыцьця*, у: „Запісы”, № 22, Нью-Ёрк 1996, с. 120.

¹⁷¹ Зьм. Саўка, *Хроніка навукова-культурнага жыцьця ў замежжы*, у: „Запісы”, № 23, Нью-Ёрк 1999, с. 174.

¹⁷² Тамсама, с. 179.

¹⁷³ Тамсама, № 24, Нью-Ёрк 1999, с. 282.

¹⁷⁴ Васіль Глазкоў, *Беларуская Бібліятэка й Музей імя Францішка Скарыны ў Лёндане*, у: „Беларус”, № 213, Нью-Ёрк, студзень 1975, с. 3.

мецкай акупацыі. Увесь час Бібліятэка набывае новыя кнігі на беларускую тэматыку. Беларускае Бібліятэка ў Лёндане адчыненая для многіх наведвальнікаў з цэлага сьвету.

У Бібліятэцы адбываюцца розныя навуковыя сустрэчы.

У 1967 годзе Англа-Беларускае Таварыства падрыхтавала багатую праграму лекцыяў. З дакладамі на беларусаведныя тэмы выступілі: айцец Аляксандар Надсан – *Адраджэньне славяншчыны ў беларускай літаратуры XVII стагодзьдзя*, Арнольд МакМілін – *Разьвіцьцё беларускай мовы ў новай беларускай літаратуры XIX стагодзьдзя*, Р. Г. дэ Брэй – *Граматычныя зьмены ў сучаснай беларускай літаратурнай мове*, М. Данілевіч – *Аляксандар Рыпінскі – жыцьцё й творчасць пісьменьніка*¹⁷⁵.

У 1980/1981 гадох разглядаліся, між іншым, наступныя пытаньні: Пітэр Маё – *Пачаткі й разьвіцьцё беларускае мовы*, Арнольд МакМілін – *Тарас Шаўчэнка й беларуская літаратура*, Мікола Паўлоўскі – *Максім Багдановіч і мастацтва*¹⁷⁶.

У Беларускай Бібліятэцы імя Францішка Скарыны ладзяцца таксама сустрэчы з гасьцямі з розных краінаў, у тым ліку таксама й з Польшчы.

У 1979 годзе – на запыт Рэдынскага Ўнівэрсытэту – Лёндан наведаў загадчык Катэдры Беларускае Філялёгіі Варшаўскага Ўнівэрсытэту Аляксандар Баршчэўскі. Адна з сустрэчаў адбылася 4 лютага ў памешканьні Беларускай Бібліятэкі, на якую прыбыла вялікая грамада беларусаў з самога Лёндану ды з ваколцаў. Аляксандар Баршчэўскі распавёў пра жыцьцё беларусаў у Польшчы, пра дзейнасьць Беларускага Грамадзка-Культурнага Таварыства, пра творчасць беларускіх пісьменьнікаў у Польшчы, пра „Ніву” – тыднёвік беларусаў у Польшчы, пра беларускае школьніцтва на Беласточчыне ды пра Катэдру Беларускае Філялёгіі, а таксама прачытаў некалькі сваіх вершаў. Асаблівую дыскусію выклікала зьмяншэньне колькасьці школаў, у якіх вывучаецца беларуская мова як прадмет. Сабраныя абмяркоўвалі прычыны адыходу ад беларускамоўнага навучаньня да польскамоўнага. Выказваньне А. Баршчэўскага пра тое, што ў такім стане рэчаў вінаватыя самі беларусы, газэта „Беларус” назвала аднабаковым. У ацэнцы „Беларуса”, калі ў Польшчы сапраўды існуе „гэткая вялікая свабода й дбайлівасьць уладаў да беларускага жыхарства,

¹⁷⁵ *З жыцьця Беларусаў у Вялікабрытаніі. Лекцыі зь беларусаведы*, у: „Беларус”, № 130, Нью-Ёрк, люты 1968, с. 2.

¹⁷⁶ *Беларусаведныя лекцыі ў Лёндане*, у: „Беларус”, № 287, Нью-Ёрк, сакавік 1981, с. 2.

як гэта прадставіў дакладчык, то беларуская дзейнасць павінна была б ісьці на лепшае, а не наадварот!»¹⁷⁷

У 1985 годзе ў Бібліятэцы імя Францішка Скарыны ў Лёндане з дакладам на тэму *Праблемы польска-беларуска-літоўскага пагранічча* выступіла Эльжбета Смулкова з Варшаўскага Ўнівэрсытэту¹⁷⁸.

Ад 20 кастрычніка 1986 году да 18 чэрвеня 1987 году адбыўся 21-ы курс беларусаведы, на якім было прачытана каля 10 лекцыяў¹⁷⁹.

У 1989 годзе ў Лёндане прайшла Міжнародная Канфэрэнцыя на тэму *Дасучаснае й сучаснае нацыянальнае атаесамленьне ў Расеі, СССР ды ва Ўсходняй Эўропе*. Беларускі рэфэрат *Мова й атаесамленьне ў БССР* чытаў Раман Салчанік. У сваю чаргу Анатоль Аксамітаў выступіў з дакладам пра сучасны стан беларускае мовы¹⁸⁰.

7.3.4. Прэса

Эміграцыйныя газэты шмат увагі прысьвячаюць беларускай прэсе. Іван Спадзявайла ў артыкуле „*На чыстым аркушы*” або *рэдкі фэномэн „рукапіснага друку”*¹⁸¹ паведамляе пра цэлае „бярэмя рукапісных беларускіх выданьняў”, прывезеных з ангельскае зоны расьселенымі беларусамі.

„Сярод іх былі рукапісныя газэты, якія выходзілі рэгулярна, зьмяняючы толькі часам свой фармат, у залежнасьці ад паперы, і назовы – у залежнасьці ад абставінаў: «*Адгалоскі*» (3 нумары), «*Алярм*» (8 нумароў), «*Беларус на чужыне*» (5 нумароў), «*Далі*» (2 нумары), «*Пэралом*» (4 нумары), «*Раздарожжа*» (2 нумары), «*Уцякач*» (6 нумароў) – усе газэты 1945 г., іхны працяг – «*Выгнанец*» (16 нумароў за 1945 г. і 23 нумары за 1946 г.); ягоны працяг – «*Аглядчык*» (44 нумары за 1946 г. і 18 нумароў за 1947 г.). У нумары 103 у «*Разьвітаныні з чытачамі*» падаецца аб спыненні выданьня, выкліканым загадам «адпаведнага кіраўніцтва лягеру», уматываваным тым, што «газэта выходзіла у 2-3 экз.(!) і закралана пытаньні, выклікаючыя нават спрэчкі, тымчасам як пры дазволе меркавалася, што газэта будзе у 1 экз. і ня будзе пашырацца ў іншых селішчах...»

Апрача газэтаў, тут-жа й рукапісныя часопісы-журналы: «*Кагарка*» – месячнік крывіцкай думкі, які арыгінальна выходзіў

¹⁷⁷ П. Н., *Аляксандар Баршчэўскі ў Ангельшчыне*, у: „Беларус”, № 263, Нью-Ёрк, сакавік 1979, с. 6.

¹⁷⁸ Тамсама, с. 156.

¹⁷⁹ Тамсама, с. 160.

¹⁸⁰ Тамсама, с. 167-170.

¹⁸¹ Іван Спадзявайла, „*На чыстым аркушы*” або *рэдкі фэномэн „рукапіснага друку”*, у: „Бацькаўшчына”, № 2, Мюнхэн, 17 лістапада 1947, с. 2-3.

(лепш у гэтым стылі – вылятаў) не нумарамі, а ўзлыётамі, «Нарач» – таксама не нумарамі, а хвалямі, і нарэшце – таўшчэйшымі сшыткамі – «Мэта» – часопіс літаратуры – навукі – грамадзкасці (7 нумароў за 1946 і 5 за 1947 г.). Тут-жа ў мааенечкіх кантыгках – таксама ад рукі – «Бібліятэчка сучаснасці»¹⁸².

У гэтых часопісах знаходзілася шырокая ды сыстэматычная інфармацыя зь міжнароднае палітыкі й зь Беларусі, літаратуразнаўчыя артыкулы й навукова-тэхнічныя, а таксама мастацкія творы.

Пра ўзмоцненую актыўнасьць беларусаў у эміграцыі піша Станіслаў Станкевіч¹⁸³. Заўважае ён, што толькі ў адным месяцы – чэрвені 1952 году зьявіліся тры новыя беларускія часопісы: „Запісы” Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва (№ 1, Нью-Ёрк, 1952), „Шарсьцень” – незалежны месячнік гумару й сатыры (ліпень 1952) і „Каласкі” – месячны часопіс для дзяцей (№ 4 за чэрвень 1952).

У сваю чаргу часопіс „Запісы” адзначае выхад 1 нумару эміграцыйнага літаратурна-мастацкага часопіса „Конадні”¹⁸⁴, у якім зьмяшчаліся творы беларускіх эміграцыйных пісьменьнікаў.

У 1960 годзе, 17 красавіка выйшаў 500 нумар „Бацькаўшчыны”. Гэта навеяла роздумы аб ролі беларускай эміграцыйнай газэты, якімі рэдактары газэты падзяліліся з чытачамі ў публікацыі *На 500 нумар „Бацькаўшчыны”*¹⁸⁵. „Бацькаўшчына” разумела цяжкую сытуацыю беларускае эміграцыі ў замежжы й таму праяўляла вялікі клопат пра тое, каб беларусы на чужыне захавалі сваю нацыянальную тоеснасьць.

„Ня трэба й даводзіць, што ўсе нашыя людзі, будучы такім чынам адарванымі ад родных карэньняў, апынуліся ў спэцыфічных ненармальных умовах, якія вельмі лёгка спрыяюць дэнацыяналізацыі й асыміляцыі.

Разуменчы гэтую небяспеку й стараючыся яе зьменшыць, «Бацькаўшчына» зьвярнула асаблівую ўвагу на нацыянальнае ўзгадаваньне беларускага эміграцыйнага грамадства й на ўмацаваньне ў ягонай нацыянальнай сьвядомасьці вынесенай яшчэ з бацькаўшчыны беларускай нацыянальнай патэнцыі. З гэтай мэтай, апрача матарыялу палітычна актуальнага, інфармацыйнага й практычна разьясьняльнага, у ёй спэцыяльна адводзілася шмат

¹⁸² Тамсама, с. 2.

¹⁸³ Ст. Ст. (Станіслаў Станкевіч), *Новыя беларускія часопісы*, у: „Бацькаўшчына”, № 107, Мюнхэн, 13 ліпеня 1952, с. 4.

¹⁸⁴ *Конадні*, у: „Запісы”, № 2 (6), Нью-Ёрк 1954, с. 126.

¹⁸⁵ *На 500 нумар „Бацькаўшчыны”*, у: „Бацькаўшчына”, № 16 (500), Мюнхэн, 17 красавіка 1960, с. 3.

месца найважнейшым мамэнтам зь гісторыі нашага нацыянальнага руху, вызвольнага змаганьня, беларускай літаратуры й мастацтва, этнаграфіі й навукі. (...)

З мэтай нацыянальнага ўзгадаваньня й навучаньня роднага беларускага слова нашага маладога пакаленьня, якое бацькаўшчыны ўжо ня помніць або й радзілася на чужыне, пры «Бацькаўшчыне», пачынаючы таксама з 1952 году, выходзіць добра рэдагаваны й багата ілюстраваны беларускі часопіс для дзяцей «Каласкі»¹⁸⁶.

Гартаючы старонкі „Бацькаўшчыны”, нельга не заўважыць, што асноўныя гэтыя заданьні выконвала яна вельмі добра.

У саракавыя ўгодкі „Бацькаўшчыны” газэта „Беларус” заўважае, што з 31 кастрычніка 1947 году, калі ў Заходняй Нямеччыне выйшаў першы нумар газэты, пачаўся новы этап у жыцьці беларускае палітычнае эміграцыі, яе кансалідацыя. „Бацькаўшчына” стварыла магчымасьць абмеркаваць у роднай мове ўсе праблемы нацыянальнага жыцьця¹⁸⁷.

Выхад рэгулярнае беларускае газэты кансалідаваў эміграцыю.

„У саракавы юбілей «Бацькаўшчыны», разглядаючы ейныя вельмі інфарматыўныя старонкі, трэба сьцьвердзіць, што роля гэтае газэты ў жыцьці беларускае эміграцыі была надзвычайна важная, даўтлія часы ў будучыні «Бацькаўшчына» будзе крыніцай вывучэньня і беларускае эміграцыі і паглядаў беларускіх незалежнікаў-адраджэнцаў Беларускае Народнае Рэспублікі»¹⁸⁸.

У сваю чаргу выхад двухсотга нумара „Беларуса” стаў нагодай да ацэнкі гэтай газэты. Вось адна зь іх:

„Беларус” – гэта перш-наперш рупар беларускае дзяржаўна-незалежнаскае думкі, бескампрамісны й пасьлядоўны выкрывальнік палітыкі русыфікацыі й каляніяльнага стану на бацькаўшчыне, далей – гэта летапіс грамадзкае, палітычнае й культурнае дзейнасьці беларускае эміграцыі. На бачынах «Беларуса» друкаваліся й друкуюцца творы беларускіх паэтаў і пісьменьнікаў, публіцыстычныя й папулярна-навуковыя артыкулы на самыя

¹⁸⁶ Тамсама.

¹⁸⁷ Вітаўт Кіпель, „Бацькаўшчына” (1947-1987), у: „Беларус”, № 341, Нью-Ёрк, лістапад 1987, с. 2.

¹⁸⁸ Тамсама.

розныя беларускія тэмы. «Беларус» – гэта люстра ўсяго беларускага жыцця і выказнік беларускіх паглядаў на ўсё»¹⁸⁹.

Сярод эміграцыйных газетаў нямала было моладзевых выданняў.

„Крывіч” паведамляе пра месячнік „Беларускі Студэнт”, які выходзіў у Празе. Закранаў ён гістарычныя праблемы, пытанні беларускае дзяржаўнасці, змяшчаў літаратурныя творы, хроніку, кнігапіс ды мовазнаўчы куточак Яна Станкевіча¹⁹⁰.

У публікацыі *Беларускія студэнцкія выданні*¹⁹¹ адзначаецца, што студэнцкія часопісы выходзілі ў эміграцыі даволі раўнамерна, толькі час ад часу зь нейкімі перапынкамі. Найчасцей прызначаліся для шырэшага кола чытачоў, чым толькі студэнцкае, і таму адыгрывалі вялікую ролю ў кансалідацыі беларускага эміграцыйнага жыцця.

26 лістапада 1945 году выйшаў 1 нумар „Студэнцкіх Вестак”, выдадзены Беларускай Студэнцкай Згуртаваннем у Мюнхэне. Гэта было першае студэнцкае ды першае беларускае выданне наогул у эміграцыі пасля Другой Сусветнай вайны. Часопіс заклікаў сваіх сяброў да навукі і працы ды інфармаваў аб наўных у той час магчымасцях студыяў.

Годам пазней Беларускае Студэнцкае Згуртаванне перайменавала свой часопіс у „Крывіцкі Сьветач”, які ня толькі павялічыў наклад (з 300 паасобнікаў да 500) і памер (з 8 старонак да 32), але і паглыбіў свой змест. Пачалі з’яўляцца сур’ёзныя артыкулы на тэмы гісторыі, літаратуры ды публікацыі на грамадзка-палітычныя тэмы. Назоў часопіса адлюстроўваў імкненне беларускай эміграцыйнай моладзі да вяртаньня гістарычнага назову Крывіч. Выйшла 8 нумароў „Крывіцкага Сьветача”: 7 у 1946 годзе і 1 у 1947.

У гэтым жа 1947 годзе Беларускае Студэнцкае Згуртаванне пачало выдаваць „Студэнцкі Кліч”. Выйшлі 3 нумары часопіса: за жнівень – кастрычнік 1947 году.

Гэта быў цяжкі год для студэнтаў, якім трэба было паступіць у перапоўненыя нямецкія ўніверсітэты ў сувязі з тым, што быў зачынены ўніверсітэт УНРРА ў Мюнхэне. Гэта прычынілася да разьбіцця студэнцкага руху. Асноўным заданнем студэнтаў сталася

¹⁸⁹ В. Зубкоўскі (псеўданім Вітаўта Кіпеля), *Двухсоты нумар „Беларуса”*, у: „Беларус”, № 202, Нью-Ёрк, люты 1974, с. 5.

¹⁹⁰ „Беларускі Студэнт”, у: „Крывіч”, № 2, Каўнас 1923, с. 63.

¹⁹¹ В. Е., *Беларускія студэнцкія выданні*, у: „Бацькаўшчына”, № 44 (528), Мюнхэн 1960, с. 3.

ажыцьцяўленьне традыцыйнага іхнага лёзунгу: *Вучыся, працуй і зма-гайся*.

У сакавіку 1952 году паявіўся часопіс для дзяцей „Каласкі”, але толькі ў форме дадатку да „Бацькаўшчыны”, а з чэрвеня пачаў выходзіць самастойна. Гэта, у ацэнцы С. Станкевіча, добры часопіс – старанна выдадзены й багата ілюстраваны.

„Усе беларускія бацькі павінны паставіць за свой абавязак, каб ніводнае беларускае дзіця ў школьным веку не аставалася без Каласкоў”¹⁹².

Незалежны мясячнік гумару й сатыры „Шарсьцень”, які выйшаў у ліпені 1952 году, зьмяшчаў шэраг рысунковых карыкатураў з кароткімі да іх тэкстамі. Тэматыка ў асноўным была антыбальшавіцкая. С. Станкевіч крытыкуе „Шарсьцень” за лёгкадумныя адносіны да беларускае мовы, за засьмечваньне яе русыцызмамі ды граматычнымі правапіснымі й карэктарскімі памылкамі. Нягледзячы на гэта, вітае выхад часопіса „Шарсьцень” і зычыць разьвіцьця ў лепшым накірунку¹⁹³.

У 1959 годзе ў Нью-Ёрку пачаў выходзіць кварталны часопіс „Беларуская Моладзь”¹⁹⁴. Ягоным выдаўцом было Згуртаваньне Беларускае Моладзі ў Амэрыцы. У кварталніку зьмяшчаліся вельмі розныя па тэматыцы публікацыі, у тым ліку шмат пісалася пра гістарычныя падзеі ў Беларусі, пра лёс беларускіх пісьменьнікаў. Паяўляліся таксама заклікі паспрабаваць сваіх сіл у перакладах беларускае творчасьці ў ангельскую мову. Зьмяшчаліся такія рубрыкі, як, напрыклад, *Беларускія назовы ў навуковых тэрмінах*.

7.3.5. Радыёперадачы

Беларускія эміграцыйныя газеты ня толькі сачылі за беларускім друкам, але зь влікай цікавасьцю прыслухоўваліся таксама да беларускага слова ў эфіры.

Першая беларуская радыёпраграма ў замежжы была заснаваная вядомым дзеячам ураду БНР Язэпам Варонкам у Чыкага ў 1928 годзе ды адноўленая ў 40 гадох айцом Янам Тарасэвічам. У ЗША паваенная хваля эміграцыі засноўвала радыёпраграмы й прынагодныя перадачы

¹⁹² Ст. Ст. (Станіслаў Станкевіч), *Новыя беларускія часопісы*, у: „Бацькаўшчына”, № 107, Мюнхэн, 13 ліпеня 1952, с. 4.

¹⁹³ Тамсама.

¹⁹⁴ „Беларуская Моладзь”, у: „Бацькаўшчына”, № 29 (465), Мюнхэн, 19 ліпеня 1959, с. 3.

да важных нацыянальных урачыстасцяў у Дэтройце, Кліўлэндзе, Нью-Ёрку, Чыкага¹⁹⁵.

Беларуская сэкцыя існавала й надалей існуе таксама на Ватыканскім Радыё. Радыётрансляцыі з Ватыкану распачаліся ў 1949 годзе. Кіраўнікамі й аўтарамі беларускіх перадачаў на Ватыканскім Радыё былі ксяндзы: Пётр Татарыновіч, Леў Гарошка, Рабэрт Тамушанскі¹⁹⁶. У праграму ўваходзяць інфармацыі пра жыццё й дзейнасць Касцёла ды закранаюцца сучасныя рэлігійныя праблемы. Аб працы сэкцыі паведаміў падчас V Зьезду беларускіх каталіцкіх сьвятароў у Рыме ў 1977 годзе тагачасны яе кіраўнік, айцец Рабэрт Тамушанскі¹⁹⁷.

У 1953 годзе ў Мюнхэне было заснавана Радыё „Вызваленьне”, якое ў 1959 годзе было перайменавана ў Радыё „Свабода” ды існуе па сёньняшні дзень зь сядзібай у Празе. Ідэйным кірункам Беларускае Сэкцыі Радыё „Свабода” „была й застаецца ідэя дэмакратыі й нацыянальнага адраджэньня Бацькаўшчыны”¹⁹⁸.

У 1958 годзе паявілася інфармацыя пра беларускія радыёперадачы ў Нью-Ёрку¹⁹⁹.

„Штодзённая радыёвая праграма, якую вядзе с. Міхась Казлякоўскі праз радыёстанцыю Даблю-Пі-Оў-Даблю (WPOW), вытрымала добрую пробу часу і, трэба верыць, будзе памысна разьвівацца далей. Праграму вельмі актыўна падтрымала ўсё беларускае грамадства Нью-Ёрку й ваколіцаў, выказваючы гэтым сваё зацікаўленьне й падахвочваньне”²⁰⁰.

Годам раней, у траўні 1957 году пачаліся захады па атрыманьні беларускай перадачы на радыё Мадрыд. Вяліся яны да сьнежня 1958 году. Першая беларуская 15-хвілінная праграма была перададзеная 9 сьнежня 1957 году. Вяшчаньне адбывалася двойчы ўдзень: а 20.30 і 22.40 паводле менскага часу²⁰¹.

¹⁹⁵ Ю. К., *Радыё і эміграцыя*, у: „Беларус”, № 432, Нью-Ёрк, люты 1996, с. 6.

¹⁹⁶ Тамсама.

¹⁹⁷ Д., *Зьезд беларускіх каталіцкіх сьвятароў у Рыме*, у: „Беларус”, № 248, Нью-Ёрк, сьнежань 1977, с. 3.

¹⁹⁸ Ю. К., *Радыё і эміграцыя*, у: „Беларус”, № 432, Нью-Ёрк, люты 1996, с. 6.

¹⁹⁹ *Беларускія радыёперадачы ў Нью-Ёрку*, у: „Бацькаўшчына”, №№ 45-46 (431-432), Мюнхэн, 30 лістапада 1958, с. 8.

²⁰⁰ Тамсама.

²⁰¹ С., *Беларускія перадачы Радыё Мадрыд*, у: „Беларус”, № 89, Нью-Ёрк, жнівень 1964, с. 5.

На пачатку 1959 году „Бацькаўшчына” паведаміла пра новы беларускі голас у эфіры²⁰².

„Нядаўна Гішпанскае Нацыянальнае Радьё ў свае штодзённыя праграмы ў замежных мовах удлучыла перадачы ў беларускай мове. Такім чынам, ня ўлічваючы розных аказыйных аднаразовых выступленьняў Беларусаў праз радьё і ў тэлевізіі розных краінаў, беларускі голас у некамуністычным сьвеце здабыў яшчэ адну – будзем спадзявацца – трывалую пазыцыю. Да гэтага часу ў вольным сьвеце беларускі голас падаецца рэгулярна ў эфір (штотыднёва) праз ватыканскую радьёстанцыю й адну з радьёстанцыяў Нью-Ёрку, і (штодзённа), праз радьё *Вызваленьне*.

Радьёперадачы ў беларускай мове вядуцца, зразумела, і на Бацькаўшчыне – у БССР. Аднак сваім аднабаковым, неаб’ектыўным, прапагандовым зместам яны ня могуць даць беларускаму жыхарству на Бацькаўшчыне ні праўдзівай інфармацыі аб тым, што адбываецца ў сьвеце, ні бесстаронняга асьвятленьня праблемаў падсавецкага жыцьця, ні магчымасьці аб’ектыўнага абмеркаваньня нацыянальных праблемаў беларускага народу як у гістарычным разрэзе, гэтак і сучасных. Да гэтага, значная частка ўсяго часу перадачы радьёсеткі гэтак званай «сувэрэннай» і «незалежнай» беларускай савецкай «дзяржавы» займаюць трансляцыі з Масквы ў расейскай мове, ня лічачы ўжо расейскага рэпэртуару ў мясцовых праграмах. (...)

Улічваючы вышэйказанае, наша палітычная эміграцыя зусім правільна робіць часта непасільныя нагугі, каб слова праўды даходзіла на Бацькаўшчыну зь некамуністычнага сьвету, да гэтага – запраўднае, вольнае беларускае слова, і, зусім зразумела, што кажная ўдача ў гэтым напрамку ўсіх нас вельмі цешыць. З такім пачуцьцём была сустрэтая й вестка аб распаचाцьці беларускіх радьёперадачаў празь Гішпанскае Нацыянальнае Радьё²⁰³.

Беларускія арганізацыі і ўстановы ў Ангельшчыне ў кастрычніку 1968 году зьвярнуліся да абедзьвюх палатаў Брытанскага Парлямэнту з мэмарандумам²⁰⁴, у якім абгрунтоўвалася патрэба ўвядзеньня ў БіБіСі радьёперадачы ў беларускай мове. Мэмарандум канчаўся словамі:

²⁰² *Новы беларускі голас у эфіры*, у: „Бацькаўшчына”, № 3 (439), Мюнхэн, 18 студзеня 1959, с. 8.

²⁰³ Тамсама.

²⁰⁴ Мэмарандум падпісалі: старшыня Згуртаваньня Беларусаў у Вялікабрытаніі Павал Навара, віцэ-прэзыдэнт Англа-Беларускага Таварыства Кацярына МакМілан, рэктар Беларускай Каталіцкай Місіі ў Ангельшчыне а. Леў Гарошка, настаецьцель БАПЦарквы ў Ангельшчыне а. Янка Абабурка.

„Радыя Свабода й Радыя Ватыкан маюць перадачы ў беларускай мове. Падобныя перадачы ў БіВіСі змагі-б прынесці вялікую надзею народу Беларусі. Мы заклікаем сяброў абедзвюх палатаў Парляманту, а так-жа сяброў усіх палітычных партыяў зрабіць націск з мэтай пабольшання радыяперадачаў для Савета Саюза на мовах усіх саюзных рэспублікаў, у васаблівасьці на беларускай мове”²⁰⁵.

У 1970-х гадох у ЗША з дапамогай беларусам прыйшлі амэрыканскія кангрэсмэны²⁰⁶, якія, выступаючы ў Кангрэсе ЗША з нагоды 61 угодкаў абвяшчэньня незалежнасьці Беларускай Народнай Рэспублікі, гаварылі пра неабходнасьць увесці беларускую мову ў перадачы „Голасу Амэрыкі”²⁰⁷.

У Канадзе беларускія перадачы час ад часу гучалі ў Лёндане, Садбурі, Таронце, Вінпэгу й іншых гарадох, дзякуючы намаганьням Згуртаваньня Беларусаў Канады й Беларускага Нацыянальнага Камітэту ў Вінпэгу. Беларускія перадачы існавалі, між іншым, на дзяржаўнай радыёкампаніі Канады Сі-Бі-Сі²⁰⁸.

Беларускамоўнае вяшчаньне існавала таксама ў Аўстраліі. У радыё-эфір Аўстраліі беларускае слова ўпершыню выйшла ў Брысбэніры (правінцыя Квінслэнд) у 1953 годзе. У 1975 годзе ў Мэльбурне зарганізавалася радыёстанцыя этнічных групаў правінцыі Вікторыя, на ўдзел у якой падаў заяву Беларускі Цэнтральны Камітэт²⁰⁹. У сакавіку 1976 году выйшла першая перадача па-беларуску ў Мэльбурнскай шматмоўнай радыёстанцыі 333, якая існавала дзякуючы субсыдыям аўстралійскага фэдэральнага ўраду²¹⁰. Некалькі месяцаў пасля гэтага дазвол на беларускія радыёперадачы атрымалі таксама беларусы ў Сыднэі²¹¹. Беларускае сэкцыя ў Мэльбурне шчыльна супрацоўнічала зь Беларускім Камітэтам Радыя 2ЭА (Ethnic Australia) у Сыднэі

²⁰⁵ *Пытаньне беларускіх перадачаў у БіВіСі*, у: „Беларус”, № 341, Нью-Ёрк, студзень 1969, с. 1.

²⁰⁶ Між іншым, Джэймс Флэрыэ з штату Нью-Джэрзі, Бары Галдуотэр з Каліфорніі, Вільям Котэр з штату Канэтыкэт, Марыэ Бяджы зь Нью-Ёрку, Джэймс Блянкард з штату Мічыген.

²⁰⁷ *Кангрэсмэны за беларускую мову ў „Голасе Амэрыкі”*, у: „Беларус”, № 264, Нью-Ёрк, красавік 1979, с. 1.

²⁰⁸ Ю. К., *Радыё і эміграцыя*, у: „Беларус”, № 432, Нью-Ёрк, люты 1996, с. 6.

²⁰⁹ Тамсама.

²¹⁰ А. К-а, *Беларускія перадачы ў Аўстралійскім Радыё*, у: „Беларус”, № 229, Нью-Ёрк, травень 1976, с. 6.

²¹¹ А. К., *Беларускія радыёперадчы ў Сыднэі*, у: „Беларус”, № 232, Нью-Ёрк, жнівень 1976, с. 5; А. К-а, *Пра беларускія радыёперадчы ў Сыднэі*, у: „Беларус”, № 232, Нью-Ёрк, жнівень 1976, с. 5.

ды зь беларускай сэкцыяй на Радыё „Свабода” ў Нью-Ёрку²¹². 24 лістапада 1987 году праз этнічную радыёстанцыю 2ЭА ў Сыднэі была перададзеная 600 беларуская праграма. Беларуская мова была адной з 57 моваў, на якіх працавала этнічная радыёстанцыя ў Сыднэі²¹³. У 1983 годзе беларусы Заходняе Аўстраліі пачалі стараньні арганізаваць радыёперадачы ў сталіцы штату, горадзе Пэрт. Беларускае слова ў Пэрге выйшла ў эфір 6 лютага 1984 году²¹⁴.

Апрача гэтага беларускія перадачы выходзілі ў Аргентыне, Бэльгіі, ды ў Польшчы.

„Беларускі голас ідзе радыёхвалямі з Варшавы й Беластоку. Лякальня беларускія перадачы перадаюцца зь Вільні, Львова, Таліна. Такім чынам, ідэі й традыцыі разьвіваюцца. Беларускае слова застаецца ў радыёэфіры”²¹⁵.

²¹² А. К-а, *Першыя ўгодкі беларускіх радыёперадачаў у Мэльбурне*, у: „Беларус”, № 240, Нью-Ёрк, красавік 1977, с. 6.

²¹³ Міхась Лужынскі, *600 беларускіх радыёперадачаў у Сыднэі*, у: „Беларус”, № 343, Нью-Ёрк, студзень 1988, с. 4; М., *700 радыёперадачаў у Сыднэі*, у: „Беларус”, № 365, Нью-Ёрк, сьнежань 1989, с. 4.

²¹⁴ Ю. К., *Радыё і эміграцыя*, у: „Беларус”, № 432, Нью-Ёрк, люты 1996, с. 6.

²¹⁵ Тамсама.